

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KALMUKLARIN DİNİ TARİHİ VE HALK
İNANIŞLARI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Cibek İrimbek kızı

ANKARA – 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KALMUKLARIN DİNÎ TARİHİ VE HALK
İNANIŞLARI

Yüksek Lisans Tezi

Cibek İrimbek kızı

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Durmuş Arık

ANKARA – 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KALMUKLARIN DİNİ TARİHİ VE HALK
İNANIŞLARI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Durmuş Arık

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi.....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1
1. Konunun Seçimi.....	2
2. Konunun Önemi ve Amacı	3
3. Konunun Sınırlıkları	3
4. Tezin Yöntemi	
4.1. Yöntem ve Kavramsal Çerçeve	4
4.2. Varsayımlar.....	6
4.3. Veri Toplama Tekniği.....	7
4.4. Kaynaklar.....	7
5. Kalmuklar ve Yaşadıkları Coğrafya	9
5. 1. Kalmuk Özerk Cumhuriyeti (Rusya Federasyonu).....	9
5. 2. Kırgızistan'daki Kalmuk yerleşimi (Çelpek, Börü-Baş, Taş-Kıya, Burma-Suu .	9

I. BÖLÜM

KALMUKLARIN TARİHİ, SOSYAL ve KÜLTÜREL YAPISI

1. Kalmuk Adı.....	11
2. Kalmukların Kökeni	14
3. Kalmuk Tarihine Genel Bir Bakış	15
4. Sart-Kalmuklar	33
5. Kalmukların Sosyal Yapısı	37

II. BÖLÜM

KALMUKLARIN DİNİ TARİHİ

1. Kalmuklar arasında Budizm	42
2. Günümüzdeki Kalmuklarda Budizm	46
3. Kalmuklarda İslam.....	47
4. Kalmukların İslam Anlayışı.....	57
5. Günümüzde Kalmukya Cumhuriyetinde İslam	57

III. BÖLÜM

KALMUKLARIN HALK İNANIŞLARI ve UYGULAMALARI

1. Geçiş Dönemleri İle İlgili İnanış ve Uygulamalar	59
a. Doğum ve Doğum Sonrası İle İlgili İnanışlar	59
a. a. Hamilelik Dönemi ile İlgili İnanış ve Uygulamalar	60
a. b. Doğumla İlgili Adetler.....	61
b. Çocukla İlgili İnanış ve Uygulamalar	61
b. a. Ad Koymayla İlgili İnanışlar ve Uygulamalar	63
c. Evlilikle İlgili İnanış ve Uygulamalar	64
d. Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	67
2. Tabiatla İlgili Halk İnanışları ve Uygulamaları	70
a. Kutsal mekanlarla İlgili İnanışlar	70
b. Ay ve Yıldızlarla İlgili İnanışlar	71
c. Suyla İlgili İnanışlar	71
3. Manevi Varlıklarla İlgili Halk İnanışları	72
a. Ruhlarla İlgili İnanışlar	72
b. Cer Ene'yle İlgili İnanışlar.....	74
c. Albarstı'yla İlgili İnanışlar	74

SONUÇ	76
BİBLİYOGRAFYA	79
KAYNAK KİŞİLER	83
EKLER	84
ÖZET	92
ABSTRACT	93

ÖNSÖZ

Sart-Kalmuklar Moğolların batı kolundan Kazakistan ile Çin toprakları arasında Tekes bölgesinde yerleşen, daha sonra bir kısmı Kırgızistan topraklarına göç eden küçük bir Moğol ulusudur. XVIII. yüzyılda Çin tarafından Cungarya (Oyrad) Hanlığını yok ederek geniş bir alana yayılan Moğol ulusları, varlığını sürdürebilmek için çeşitli baskılara karşı mücadele etmiştir. İslam'ı benimsedikten sonra Müslüman topluluklar arasında "Sart-Kalmuk" adıyla tanınmaya başlamışlardır. Bu durumda Sart-Kalmuklar'ı tanımak ve onların sosyal ve kültürel özelliklerini incelemek Türk kültürü açısından önemlidir. Çünkü Kalmuklar XVIII. yüzyılda bağımsızlığını kaybederek Ruslar'ın egemenliğine girmiş, o dönemden itibaren çeşitli metotlarla Hristiyanlaştırılmaya ve Ruslaştırılmaya çalışılmıştır. Birkaç asır devam eden bu asimilasyon sonucunda bazı Kalmuklar Hristiyanlığı benimseyerek Ruslaşmış, diğerleri ise Budizm'in bir kolu olan Lamaizm'e sıkı sıkıya bağlanmıştır.

Günümüzde Moğollar konusunda yapılmış olan çalışmaların büyük bir kısmı Cengiz veya Kubilay dönemi üzerinde durmaktadır. Moğol Tarihi'nin en önemli parçalarından biri olan Kalmuklar (Oyradlar) konusu bilim dünyasında ihmal edilmiştir. Yapılan çalışmalar da oldukça yüzeyseldir. Türkiye'de ve Kırgızistan'da Sart-Kalmuklar hakkında özgün akademik eserlere rastlanmamaktadır. Birkaç makale dışında müstakil eser yoktur. Biz konunun önemini göz önünde bulundurarak, bu hususta akademik bir çalışmanın da bulunmayışı nedeniyle, Sart-Kalmuklar'ın dini inanışlarını konu edinen yüksek lisans tezi düzeyinde bir inceleme yapmayı uygun gördük.

Tezin Giriş kısmında: konunun seçimi, önemi, amacı, sınırları, yöntemi ve Kalmukların yaşadıkları coğrafya hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Kalmuk

adı, Kalmukların kökeni ve XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar Kalmukların tarih sahnesindeki rolleri ele alınmıştır. Ayrıca Kalmukların sosyal ve kültürel yapısı incelenmeye çalışılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde Kalmuklar'ın yaşadıkları dönemde hangi dinleri benimsedikleri ve bugüne kadar hangi dinî inanca bağlı oldukları hakkında bilgi verilmiştir. Bu çerçevede Sart-Kalmuklar'ın İslam dinini kabul etmesiyle kültürel kimliğinde yaşadığı dönüşüm ve Kalmukların gelenek, örf ve adetleri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise geçiş dönemleri başta olmak üzere Kalmukların çeşitli durum ve varlıklarla ilgili halk inanışları ve bu inanışlara bağlı uygulamaları incelenmeye çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Tezin hazırlanması sırasında bana vakit ayıran, katkı sağlayan hocam Doç. Dr. Durmuş Arık'a, ayrıca kaynak temininde yardımlarını esirgemeyen Sart Kalmuk kökenli saygıdeğer Bektur Mansurov'a, her zaman çalışmalarına destek veren anneme, Ayzada Taştanova dostuma teşekkürlerimi sunarım.

Cibek İrimbek kızı

Ankara 2011

GİRİŞ

Dünyada Kalmuk (Oyrad) adıyla tanınan batı Moğolistan halkının tarihi, Moğol tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Moğol ulusunun bir kabilesi olan Kalmuklar tarihte önemli rollerde bulunmuştur. 1207 yılında Cengiz Han'ın ortaya çıkmasıyla, onun askerleri arasında Kalmuklar'ın yüksek mertebelerde bulunması, Cengiz Han'ın bu kabileye önem vermesi, onların güçlü, saygıdeğer bir halk olduğunu göstermektedir. Kalmuklar Cengiz soyundan gelmese de, hanedanlık işlerinde daha başarılı olmuştur. XIV. yüzyılda bütün Moğolistan'a sahip olan Kalmuklar daha sonra Doğu ile Batı Moğolları şeklinde ayrılan iki siyasi teşekkül meydana getirmiştir. Doğu Moğolları olarak bilinen Halha Moğolları kendilerini Cengiz Han'ın varisleri olarak görmüşlerdir. Batı Moğolları olarak bilinen Kalmuklar ise (Oyradlar) hiçbir zaman Cengiz Han'ın varisleri sayılmamıştır. Bu iki halk arasında yüzlerce yıl süren mücadeleler sonunda Kalmuklar'ın bir kabilesi olan Çoroslar Cungar siyasî otoritesini kurmuştur. Cungar Hanedanlığının 1758'de Çin tarafından işgal edilmesiyle, küçük topluluklara ayrılan Kalmukların bir kısmı Rus idaresine sığınma ihtiyacı duymuştur. Batı Moğollar ise yaşamlarını sürdürebilmek için güçlü hanedanlıklara teslim olmuş ve kimliklerini yitirmeden bugüne kadar gelmişlerdir.

XIX. yüzyılda Türkistan bölgesinde yaşayan ve Kırgızistan civarına yerleşen Kalmuklar "Sart-Kalmuk" adıyla yeni bir kimliğe sahip olmuştur. Türkistan bölgesinde yaşayan bu küçük topluluk Hokand Hanlığı döneminde İslam'ı kabul ederek Sart Kalmuk kimliğine bürünmüştür. Doğu Türkistan'da bulunan Tekes bölgesinden göç ederek Kırgızistan'a yerleşen Kalmuklar Kırgız devletinin halklarından biri sayılmaktadır.

Günümüzde Kırgızistan’da yaşayan Sart-Kalmuklar Isık-Göl ilinin dört köyünde Çelpek, Taş-Kıya, Burma-Suu, Börü-Baş’ta yaşamlarını sürdürmektedir. 1989 nüfus kayıtlarına göre bunların sayısının 4628 olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan çok azı (387 kişi) kendi anadilinde konuşmaktadır. Diğerleri daha çok Rusça ve Kırgız Türkçesinde konuşmaktadır¹. Günümüzde elde edilen en son bilgilere göre Sart Kalmukların sayısının yaklaşık 10 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Belirtilen Kalmuk topluluğu komşuları olan Uygurlar, Tatarlar, Özbekler, Dunganlar ve Kırgızlar’la birlik ve beraberlik içerisinde yaşamaktadırlar.

“Geçmişten Günümüze Kalmukların Dinî Tarihi ve Halk İnancıları” isimli yüksek lisans tezinde bir Moğol kabilesi olan ve Türk toplulukları ile sıkı ilişkisi bulunan Budizm ve İslam’ın etkisinde kalan Sart-Kalmukların tarihi, sosyal yapısı, dini tarihi ve halk inanışları inceleme konusu edilecektir.

1. Konunun Seçimi

Isık-Göl bölgesindeki Sart-Kalmuklar hakkında yapılan araştırmalar bugüne kadar sınırlı kalmıştır. Kırgızistan’da yaşayan ve sayıları yaklaşık 10 bin² civarında olan Sart Kalmuklar hakkında yapılacak araştırmalar hem Kalmukların tarihi ve kültürü hakkında hem de bu boyun tarihi süreçte yaşadığı kültür değişimi hakkında önemli bilgileri ortaya koyacaktır.

¹ . A. N, Bitkeeva, *Kalmitskiy yazık v sovremennom mire* (sotsiyologičeskiy aspekt), Nauka, Moskova 2006, s. 141.

² Sanji Hoyt, *Ekskurs v istoriyu oyratov (drugie nazvaniya Djungari, Kalmiki)*,

<http://www.kyrgyz.ru/?page=13> Tsentral’noaziatskiy istoričeskiy tsentr, 25. 05. 2011.

2. Konunun Önemi ve Amacı

Tarihte Kalmuklar ile Kalmuklar'a komşu olarak yaşayan Türk grupları arasında siyasi ve sosyal ilişkiler yaşanmış Kalmuklar ile Türk kültür ve tarihi etkileşim içerisinde olmuştur. Bu etkilerin mahiyeti, Kalmuklar'ın dini tarihi ve halk inanışlarının tespit edilmesi tezin amaçlarındandır. Bu amaç doğrultusunda günümüzde Kırgızistan'ın Kuzey bölgesinde Karakol şehri civarında yerleşmiş bulunan Kalmuklar'ın (Sart-Kalmuklar'ın) dini, sosyal ve kültürel hayatının araştırılması Kalmuk ve Türk kültürü açısından önem taşımaktadır.

Türk tarihinde Türk-Moğol ilişkileri en az çalışılan ve üzerinde en az durulan konular arasında yer almıştır. Türk-Moğol tarihi kadar bu iki etnik unsurun genel olarak kültürleri ve dolayısıyla dini inanışları üzerinde de yeteri kadar ayrıntılı araştırmalar yapılmamıştır. Kırgızistan'da yerleşmiş olan ve etnik olarak Türklerle olduğu kadar Moğollarla da akrabalığı bulunan Kalmuklar'ın bu bağlamda dini inanışlarının yüksek lisans tezi çerçevesinde araştırılması yukarıda söz konusu edilen ilişkilerin açığa çıkartılmasına, kültürel olarak ortaklıkların ya da farklılıkların belirlenmesine katkı sağlayacaktır. Bundan dolayı “Geçmişten Günümüze Kalmuklar'ın Dinî Tarihi ve Halk İnanışları” konulu tez; Türk tarihinde sosyal ve siyasi olarak yoğun temasların gerçekleştiği bir Türk-Moğol etnik gurubunun sosyal yapısının, din tarihinin ve inanışlarının belirlenmesi bakımından ayrıca büyük önem taşımaktadır.

3. Konunun Sınırlıkları

“Geçmişten Günümüze Kalmuklar'ın Dinî Tarihi ve Halk İnanışları” konulu yüksek lisans tez çalışması; Kalmuklar'ın genel olarak tarihi, sosyal ve kültürel

yapısını kapsamakla birlikte, Kalmuklar'ın dini tarihi ve halk inanışları konusu yalnızca Kırgızistan'ın kuzeyinde yaşayan Sart Kalmuklar'la sınırlandırılacaktır.

4. Tezin Yöntemi

4. 1. Yöntem ve Kavramsal Çerçeve

Kendileri hakkında Türkiye'de fazla çalışılmamış bir etnik grup olması bakımından, geçmişten günümüze Kalmuk halkının sosyal yapısı, dini tarihi ve halk inanışlarının dinler tarihinin kendine özgü (nitelendirici, karşılaştırmalı, fenomolojik) metotları kullanılarak araştırılması planlanmaktadır. Bu tezde tarihi kaynaklar yanında tezin belli bölümleri için doğrudan gözlem yöntemi kullanılmaya çalışılmış ve uygun bulunan kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler Sart Kalmukların din anlayışını ve halk inanışlarını tespiti yönelik gerçekleştirilmiştir.

Tezde temel bazı kavramlar yer alacaktır. Bu kavramlar şunlardır:

Türk: Türk adı MS 550 yılı dolayında Türk veya Kök Türk Devleti'ni kuran bir boyu veya boylarını ifade etmiştir. Türklerin menşei hakkında Nuh'un oğlu Yafes'in " Türk" adlı oğlundan türediği iddia edilir. Türk sözü eski bir kelimedir ve hala bugün güçlü, kuvvetli bir milleti ifade etmektedir. Türk Devletinin kazandığı büyük güç ve savaşlardan ötürü, bu devleti kuranlarla aynı dili ve benzer lehçeleri konuşan diğer Orta Asya boyları da daha sonraki yüzyıllarda "Türk" adını benimsemiştir³.

Moğol: İrtiş ile Orhon nehirleri arasında ve Altay dağlarının kuzeyinde batıda Naymanlar, doğusunda Kereyitler, kuzeyinde Merkitler, güneyinde Oyradlar ve Tatarlar olmak üzere Cengiz Han devrinde tek ve kuvvetli memleket olarak

³ Tüncer Baykara, *Türk Adının Anlamı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 19–31.

birleştirilmiş milli isim haline gelen bir kavim adı olmuştur. Moğolların Türk tarihinde önemli bir yeri vardır. Geçmişten bugüne Moğol- Türk ilişkileri çok yakın ve sıcak bir ortamda gelişmiş, tarihi ve sosyo-kültürel ortaklıklar nedeniyle Moğolların Türklüğü meselesi tarihte tartışla gelmiştir⁴.

Kalmuk: Cengiz Han devrinde Moğol ordularının sol kanadını teşkil eden Moğol boylarından büyük bir kısmına Türkler tarafından verilen addır. Orta Asya ve İdil (Volga)bozkırını işgal eden Moğolların önemli kısmı İslam'ı kabul ettikleri halde, büyük kitle Budizm, Şamanizm ve eski dinlerinde kaldıklarından Kalmuk adını almışlardır⁵. Burada Kalmuklar'la beraber Oyrad ismi de kullanılacaktır. Çünkü ikisinin anlamı aynıdır. Zaman zaman iki kelimeyi kullanacağımızdan, farklı fikirlerin doğmaması önlenecektir.

Şamanizm: Sibiry ve Ural-Altay halkları olmak üzere dünyanın hemen her yerindeki ilkel toplulukların çoğunun ve bu gelişme aşamasının özelliklerini sürdüren toplumların, öbür dünyayla ilişki kurma ve hastaları iyileştirme gücü taşıdığına inanılan şaman çevresinde odaklaşan inanç sistemidir. Şaman ise büyücülük, rahiplik, sihirbazlık gibi güçleriyle tanınan dinî sihri, mistik kişiliktir. Türk ve Moğol kavimlerinin büyük oranda ortak inanç öğeleri Şamanizm etrafında şekillenmiştir⁶.

Budizm: M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkan ve Buda olarak bilinen Siddharta Gautama tarafından kurulmuş evrensel bir dindir. Moğolların bu dini kabul etmesiyle birçok taraftarı olmuştur. Moğol kültürü, Şamanizm kadar Budizm etkisine de maruz kalmış ve kültürün şekillenmesinde önemli rol oynamıştır⁷.

⁴ *Hayat Ansiklopedisi*, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1934, VII, s. 3281.

⁵ Mualla Uydu Yücel, "Kalmuklar, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, s. 267.

⁶ *Ana Britannica*, Ana Yayıncılık A. Ş. Ve Encyclopaedia Britannica İNC, İstanbul 1990, XX, s. 229.

⁷ *Ana Britannica*, Ana Yayıncılık A. Ş. Ve Encyclopaedia Britannica İNC, İstanbul 1987, V, s. 56.

İslam: VII. yüzyılda Suudi Arabistan'da ortaya çıkan, Hz. Muhammed'in vasıtasıyla tebliğ edilen ve yalnızca Allah'ı ilah olarak tanıma, O'na hiçbir şeyi ortak koşmama ve yalnızca Allah'a ibadet etme temeline dayalı evrensel bir dindir⁸. Türk topluluklarının çoğu bu dinde karar kılmıştır. Moğol kavimlerinden bir kısmı da İslam'ı kabul etmiş, bu din onların inançlarını ve kültürlerini etkilemiş, şekillendirmiştir.

Halk İnanışları: Yeni dini kabul etmekle beraber eski kültürden gelen inanışların yeni veçhe kazanarak yaşatıldığı inanışlardır. Bütün Türk topluluklarında, hangi dinden olursa olsun, bu bağlamda ortak ya da birbirine yakın inanışlara rastlanmaktadır.

Tezde belirtilen kavramlar çerçevesinde değerlendirmeler yapılacaktır.

4. 2. Varsayımlar

Tezde bazı varsayımlardan hareket edilecek, bu varsayımların içeriği bilimsel yöntemlerle incelenmeye çalışılacaktır. Bunlar:

- 1- Kalmuk halkının etnik kökeninde Türk-Moğol unsurlar bulunmaktadır.
- 2- Kalmukların din tarihi, Türk din tarihi ile paralellikler ve ortaklıklar göstermektedir.
- 3- Şamanizm, Budizm ve İslam Kalmuklar'ın dini inanışlarını etkileyen inanç sistemleri olmuştur.
- 4- Belirtilen her üç inanç sistemi de Kalmuk halk inanışlarını etkilemiştir.

⁸ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 350.

4. 3. Veri Toplama Tekniği

Bu tezde, ilk olarak hem Kırgızistan'daki hem de Türkiye'deki çeşitli kütüphanelerde bulunan kaynak kitaplara, süreli yayınlardaki makalelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Kırgızistan'daki Sart Kalmuklar arasında alan araştırması ve gözlem yapmak suretiyle tez desteklenmiştir. Bunun yanında internet üzerinden konu ile ilgili kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır.

4. 4. Kaynaklar

Moğollar hakkında dünyanın çeşitli ülkelerinde bilimsel araştırmalar yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalar arasında Pelliot, Haenisch, ve Kozin tarafından yapılan çeşitli araştırmalar dikkat çekmektedir. Ancak Kırgızistan'da yaşayan Sart Kalmuklar hakkında yapılan bilimsel araştırmalar sınırlı düzeyde kalmıştır. Isık-Göllü Sart-Kalmuklar hakkında 1930–1940 yılları arasında araştırma yapan A. Gagarin, T. Meller⁹, Mongolist A. V. Burdukov ve 1966 yılında yaptığı araştırmayla bu alana katkı sunan B. Alımbayeva gibi bilim adamları Sart Kalmuklar hakkında ilk bilimsel çalışmaları yapmışlardır. Burdukov Sart-Kalmuklar hakkında ilk araştırma yapan Rus tarihçisidir. Burdukov Sart Kalmuklar hakkında eserini 1929 yılında kaleme almaya başlamış ve onlar hakkındaki ilk bilgileri vermiştir¹⁰.

V. V. Bartold, “Oçerk İstorii Semireç'ya” adlı eserinde Cunar Kalmukları hakkında bilgi vermiştir¹¹.

⁹ A. Gagarin, T. Meller, *Sart Kalmaki (Severnaya Azia)*, Moskova 1928.

¹⁰ Bkz. A. V. Burdukov, “Karakol'skiye kalmiki (Sart Kalmaki)”, *Sovetskaya Etnografiya*, 1935, XI, s. 48.

¹¹ V. V. Bartold, *Oçerk İstorii Semireç'ya*, Frunze 1943.

Etnograf G. Stratanoviç 1940 yılları sonunda Sart-Kalmuklar'ı ziyaret etmiş ve B. Alımbayeva¹² ise 1960 yılları başlarında Sart Kalmuklar hakkında bir araştırma yapmıştır.

Linguistik alanında ise U. Ş. Dondukov¹³, E. Tenişev¹⁴, N. Ubuşayev¹⁵, V. Rassadin gibi bilim adamları çalışmıştır. Yapılan araştırmalarda Sart-Kalmuklar'ın dilinin, Moğol dil kategorisindeki yeri tartışma konusu edilmiştir. Türkolog Tenişev 1973'de Çelpek'e giderek yaptığı araştırmada Sart-Kalmuklar'ın dilini incelemiş ve onların dilinin yapı, ses, diyalekt ve edebi açıdan Kalmuk dilinden farklılıkları olduğunu tespit etmiştir.

Kalmıkolog D. A. Pavlov¹⁶ ise Isık-Göl Kalmuklar'ın dilinin -"Torgut"veya Tsaatan olarak bilinen Kalmuk dilinin bir şivesi olduğunu ileri sürmüştür.

Kalmukları linguistik açıdan inceleyen bilim adamları arasında Kalmıkolog D. A. Pavlov, B. Todayeva¹⁷ başta yer almaktadır.

Rus bilim adamı A. Kiçikov 1960'lı yılların başlarında Kırgızistan'a gelerek Kalmuklarla yakından tanışmış ve üç yıl boyunca onların sosyal yapısını araştırmıştır. Ancak onun yaptığı araştırmalar yayınlanmamıştır¹⁸.

¹² B. Alımbayeva, *K voprosu o sblijenii narodov Kirgizii (Trudaşiesya Kirgizia v bor'be za stroitel'stvo sotsializma i kommunizma)*, Frunze 1966.

¹³ J. Ş. Dondukov, *O nekotarih yazıkovih osobennostyah Issık-Kul'skih Kalmıkov*,

¹⁴ E. R. Tenişev, "O yazıke Kalmıkov Issık-Kulya".

<http://forum.freekalmykia.org/index.php?showtopic=435>

¹⁵ N. N. Ubuşayev, *Fonetika torgutского говора калмыцкого языка*, AKD, Moskova 1974.

¹⁶ D. A. Pavlov, *İssledovaniya po kalmıtskomu yazıku i pis'mennosti*, Almata 1971.

¹⁷ B. H. Todayeva, "Kalmıtskiy yazık (Yazıkı narodov SSSR)", Leningrad 1968.

¹⁸ J. Ş. Dondukov, *O nekotarih yazıkovih osobennostyah Issık-Kul'skih Kalmıkov*, s. 216.

Isık-Göl bölgesinin Çelpek köyünden olan bilim adamı ve tarihçi Bektur Mansurov Sart-Kalmuklar ve Sart-Kalmuk etnosundan gelen meşhur insanlar hakkında “İnsandar döölötü” (Bişkek 2004) adlı bir kitap yayınlamıştır. Aynı köyün sakini olan Ş. Egemberdiyev “Muşla çon enemdin sancırası” (Çelpek 2006) adlı kitabıyla Sart-Kalmuklar’ın menşei ve tarihini kısaca incelemiştir. Sart-Kalmuklar’ın Kırgızlarla, Ruslarla, Kazaklar’la olan ilişkilerini Belek Soltonoyev “Kızıl Kırgız Tarihi” (Bişkek 1993) adlı eserinde ele almıştır.

Ekrem Kalan’ın “Cungar Hanlığının Siyasi Tarihi” (Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008) adlı eseri ise Türkiye’de Kalmuklar hakkında yazılmış ilk eserler arasında sayılmaktadır.

Kalmuklar hakkında yukarıda zikredilen çalışmalar dışında bilimsel değeri olan pek fazla eser ortaya çıkmamıştır. Bu boşluğu dikkate alarak en azından Türkistan coğrafyasında yaşayan Sart Kalmukları çeşitli yönleriyle ele alacak bilimsel araştırmalara ihtiyaç olduğu açıktır. Tezimizin bu bağlamda Kalmuk kültürüne küçük bir katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

5. Kalmuklar ve Yaşadıkları Coğrafya

5. 1. Kalmuk Özerk Cumhuriyeti (Rusya Federasyonu)

Kalmuk Özerk Cumhuriyeti Kalmukya olarak da bilinir. Hazar denizinin kuzeybatısında ve aşağı İdil (Volga) ırmağının batısında 75.900 km karelik bir alanı kaplar. Moğol kökenli göçebe Kalmuklar Orta Asya’dan Hazar Denizi çevresine XVII. yüzyılda göç etmişlerdir. 1920’de özerk bir yönetim birimi olarak düzenlenen bölge, 1936’da cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu cumhuriyet günümüze kadar Kalmuk Özerk Cumhuriyeti adıyla varlığını sürdürmüştür. Özellikle Ekim devriminden sonra Isık-Göllü Sart-Kalmuklar’la Rusya’daki Kalmuk Özerk Cumhuriyetinde yaşayan

Kalmuklar arasında ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Günümüzde bu ilişkiler daha yoğun biçimde devam etmekte ve gelişmektedir.

5. 2. Kırgızistan'daki Kalmuk Yerleşimi (Çelpek, Börü-Baş, Taş-Kıya, Burma-Suu)

Cungar İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Oyratlardan geriye kalan Sart-Kalmuk topluluğu Kırgızistan'daki Isık-Göl bölgesinde Çelpek, Börü-Baş, Taş-Kıya, Burma-Suu isimli köylerde yerleşmiş ve bugüne kadar varlığını koruya gelmiştir. Sart Kalmukların yerleştiği bu köy adları şu anlama gelmektedir: Çelpek- yuvarlak tavada pişirilen ekmek çeşidi. Börü-Baş- kurt başı. Taş-Kıya- taşlı çekiç. Burma-Suu- dolambaçlı (büküntülü) su. Çelpek ile Börübaş köyleri 1861–1865 yılları arasında kurulmuştur. Diğer iki köydeki yerleşim ise sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. Bu köyün dışında Sart Kalmukların bir kısmı Karakol, Bişkek ve diğer Kırgız şehirlerinde yaşamaktadır.

Doğu Türkistan'daki Tekes bölgesinden yaklaşık yüzyıl önce çıkarak Kırgızistan'a yerleşen Kalmuklar Kırgızlarla karışmak suretiyle nesillerini günümüze kadar devam ettirmiştir¹⁹.

¹⁹ P. A. Darvayev, *Kratkoe vvedeniye v sravnitel'nyuyu Mongolistiku*, Kalmitskiy Gosudarstvenniy Universitet, RSFSR, Elista 1988, s. 3; Namru Mandjiyev, *Sart-Kalmiki-Naşi musul'manskiye brat'ya*, parlamentskiy Vestnik Kalmikii, 2008, No:3, s.5.

I. BÖLÜM

KALMUKLARIN TARİHİ, SOSYAL ve KÜLTÜREL YAPISI

1. Kalmuk Adı

Kalmuk adı hakkında bilim adamları çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Kalmuk adı hakkında 1761 yılında Rus bilim adamı V. M. Bakunin Kalmuklar arasında yaşadığı süre içinde, araştırdığı isim hakkında şunları kaydetmiştir. “Aslında ‘halimag’ (Kalmuk) kelimesi Moğol dilinde yoktur. Bu Tatar Türk dilinden türemiş ve ‘geri kalanlar’ anlamında kullanılmıştır. Çünkü o zamanlarda Tatarlar Budizm’i kabul etmiş, Kalmuklar ise Şamanist olarak kalmışlardır. Bundan dolayı söz konusu halka Tatarlar tarafından bu ad verilmiştir”²⁰.

Diğer bir görüşe göre Kalmuk adı; onların İslam dinini kabul etmeyerek kendi inançlarında kaldıklarından dolayı Türk halkı tarafından verilmiş bir isim olduğu şeklindedir²¹.

Kalmuk adının ayrıca Türkler tarafından “halimag” şeklinde memleketini kaybeden, geride kalan oyrad kabilelerini belirtmek için kullanıldığı da ileri sürülmektedir²².

²⁰ V. M. Bakunin, *Opisaniye Kalmıkskih narodov, a osoblivo iz nih torgoutskogo i postupkov ih hanov i vladel'tsev*, Elista 1995, s. 5.

²¹ Yücel, *DİA*, XXIV, s. 267–268.

²² N. A. Aristov, *Usuni i Kırgız ili Kara Kırgızı*, Soros-Kırgızstan Fondu, Bişkek 2001, s. 397.

P. S. Pallas, J. P. Abel Remyuz ve A. M. Pozdneev'e göre bu halkın "Kalmuk" olarak adlandırılmasının sebebi, coğrafi olarak diğer Moğol uluslarından uzakta yaşamaları gösterilmiştir. Çünkü Batı Moğolların önemli bir kolunu teşkil eden Oyradlar Cengizhanlılar döneminde kenarda köşede kalmışlar, sonuç olarak Moğolistan'daki Moğolların yararlandığı ödüllere ve zaferlerinden paylarını alamamışlar, uygarlığın getirdiği yeniliklerden habersiz yaşayıp gitmişlerdir. XVI. yüzyılda Rusça yazılı kaynaklarda "Kalmuk" ismi kullanılmaya başlanmış, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru ise batı Moğolları olarak bilinen Kalmuklar kendileri için bu ismi benimsemişlerdir.

Kalmuklar için "Oyrad" ismi de kullanılmaktadır. Aslında "Oyrad" adının Kalmuk isminden önce tanındığı bilinmektedir. Oyrad adının "Oin İrgen" veya "Oin Ard" (Orman halkı) kelimesinden türediği düşünülmektedir²³. Oyrad adının Çin kaynaklarında farklı şekillerde yazıldığı da görülmüştür. Bunlardan "Veilate" (Wei-la-te)- Vala şeklindeki telaffuz tam olarak Oyrad veya Ööld kelimesini ifade etmek için kullanılmıştır²⁴.

Bazı batılı araştırmacılar Oyrad kelimesinin Kalmuk kelimesiyle aynı olduğunu düşünmektedirler. Rus tarihçi V. L. Kotviç "XVII-XVIII. asırlarda Oyradlar'la ilgili Rus Arşiv Belgeleri" adlı eserinde Batı Moğolları olan Oyradlar'ı, Moğolca Oyrad, Rusça Kalmık, Çince Veilate şeklinde belirlemiştir²⁵.

Moğol'ların Batı kolunu oluşturan ve dört gruba ayrılmış Çoros, Turbet, Dörböt ve Torgut'lar XVII. yüzyılda "Oyrat Hanlığını" oluşturmuşlardır. Aslında

²³ Ekrem Kalan, *Cungar Hanlığının Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, Ankara 2008, s. 2.

²⁴ Bai Cuiquin, "The Dzungars and the Torguts (Kalmuks) in China", *History of Civilizations of Central Asia, Development in Contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century*, UNESCO Publishing, Ed. Chahryar Adle, İrfan Habib, UNESCO 2003, V, s. 153.

²⁵ Kalan, s. 4.

kendilerine Oyrad yani “Dört Konfedere’ler” adını veren ve Kaşgar’daki Türk komşularının Kalmuk’lar olarak isimlendirdiği bu topluluklar Batı Moğollar’ın bir kolu sayılmıştır. Onlara aynı zamanda “sol kanat insanları”, “sol el insanları” denilmiştir. Bunun Moğolca ifadesi olan “Cegün gar” veya “Cungar” terimi dört aşireti belirtmek için kullanılmıştır. Daha sonra bu ad özellikle Çoroslar ve Doğu Tüskistan’daki Cungarya için kullanılır olmuştur. V. V. Bartold ve Japon Okada Hidehiro, Oyrad birliğinin XIV. asırda kurulduğunu ve zaman içinde bu birliğin değişiklik geçirerek dört kabilenin ön plana çıktığını, bu sebeple bu adın verildiğini düşünmektedirler²⁶.

İnceleme konusu yapılan Moğol kökenli topluluk için farklı dillerde farklı kelimeler kullanılmış olsa da günümüzde söz konusu topluluğu belirtmek için Kalmuk ve Oyrad adlarının daha çok kullanıldığı dikkat çekmektedir.

“Kalmuk” adına tekrar dönecek olursak bu Oyrad Konfederasyonu içinde yer alan Torgutlar için kullanılan “Kalmak” (Qalmak) adı, başta Ruslar ve Türk hakları tarafından Oyrad kabilelerinin hepsi için kullanılan bir isim haline gelmiştir²⁷. Buradan anlaşılmaktadır ki Kalmak ve Oyrad kelimeleri temsil etmiş oldukları halkların aynı olması sebebiyle aralarında pek bir fark yoktur.

Rus tarihçi Aristov ve diğer tarihçiler Kalmuklar’ın kökünün “Ölötler’e dayandığını bildirmektedir. Aristov Kalmuklar’la ilgili görüşünde şöyle demektedir: Kalmuk” veya “Vala” ya da “Ölöt” ler orman halkıyla temasta bulunarak, karışmış ve yeni bir halk ortaya çıkmıştır. Bunu açacak olursak Moğol ulusuyla Türk ulusunun

²⁶ Kalan, s. 5.

²⁷ Junko Miyawaki, “History of the Dzungars”, *History of Civilizations of Central Asia, Development in Contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century*, UNESCO Publishing, Ed; Chahryar Adle, İrfan Habib, UNESCO 2003, V, s. 142.

karışımıyla ortaya çıkmış bir ulustur. Cengiz Han döneminde askerler arasında iyi rütbelerde olanlar da Oyradlar olduğu bilinmektedir. Onlar Kubilay'ın el altında Batı Moğolistan'da hükümdarlık yapmışlardır. XIII. yüzyılda birleşen Oyrod-Moğol birliği etnik olarak değil, siyasi birlik olarak anlamak gerekmektedir²⁸.

Cengiz Han'ın batı seferleriyle birlikte Oyrad halkı da ilk kez Türkistan'a ayak basmıştır. Daha sonra bunların bir kısmı Cengiz Han'ın torunu Hülagü ile birlikte batıya gidip İlhanlı devletin kuruluşuna yardım etmişlerdir. Diğerleri ise önce Hülagü'nun kardeşi Kubilay Han'ın yönetiminde Çin'in fethine ve burada bir Moğol devletinin (Yüan Hanedanı) kurulmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu devlet 1368 yılında yıkılıp bütün Moğollar'ın ülkeden çıkarılmasından sonra da Moğolistan'a dönerek Oyrad veya Kalmuk Hanlığı adıyla anılan büyük bir göçebe imparatorluğu kurmuşlardır²⁹.

2. Kalmukların kökeni

Moğolların ataları “Hunların soy birliğinden” oluşmuştur. Hunlar etkisini yitirince binlerce Moğol göçmen kabile Baykal ve Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde dağılmaya ve yerleşmeye başlamıştır³⁰. XII. yüzyılın sonu XIII. yüzyılın başında “Borjigin” kabilesinden zeki birisi ortaya çıkmıştır. İsmi Timuçin olan bu yiğit, sonraları “Cengiz Han” adıyla Orta Asya'nın hükümdarı olmuştur. Cengiz Han'ın hükümdarı olduğu bu hanedanlık Moğol İmparatorluğu olarak biline gelmiştir. Onun hayattayken dört oğluna dağıttığı beldeler sonradan Moğol İmparatorluğunun

²⁸ N. A. Aristov, *Vremya Vladıçestvo Kalmakov v zapadnom Tyan'shane*, Usuni i Kırgızı ili Kara-Kırgızı, Soros Kırgızistan Fond, Bişkek 2001. s. 398.

²⁹ Yücel, “Kalmuklar”, *DİA*, s. 267–268.

³⁰ *Bizdin Kırgızstan*, Kırgız-Soros Fondu, Bişkek 2004, s. 123.

yıkılmasına sebep olmuştur. Moğollara dayanan bir etnik grup olan Kalmuklar 1434'ten 1552'ye kadar çeşitli bölgelere dağılan Moğol kabileleri birleştirmek suretiyle bütün Moğolistan'ı ele geçirmiştir. Bu dönemde idarenin başına Batı kolundan olan Oyradlar veya Kalmuklar geçmiştir. Esen Taişi³¹'nin ölümünden sonra bütün Moğolistan ikiye ayrılmış ve Doğu halkı olan Halhalar Batı Moğollar'ı (Oyradlar'ı) kendi yurtlarından sürüp çıkarmışlardır (Ek. 2.). Batılı Moğollar veya Oyradlar Cengiz Han'ın soyundan gelmediği için, Moğolistan'ın Doğu kolunu oluşturan Halhalar tarafından düzenlenen baskılardan kurtulmak için başka çareler bulmaya çalışmışlardır. Rusya yönüne giden kabileler de olmuştur. Belli bir süre sonra Oyrad Konfederasyonu tekrar canlanmış ve 1676 yılında Cungar Hanlığı kurulmuştur. Bu ikinci canlanma 1676–1758 yılları arasında bütün Moğolistan'ı kuşatmıştır. Bu yeni hanedanlığın sınırları Baykal gölünün batısına kadar uzanan ormanlara ve Altay dağlarının eteklerine kadar geniş bir alanı içine almıştır³². Kalmuklar daha sonra tarihi süre içerisinde batıya doğru göç etmişlerdir.

3. Kalmuk Tarihine Genel Bir Bakış

Oyrad araştırmacı Namsrai; Oyrad birliğinin XIII. yüzyılın sonlarında Yavgan Mergen tarafından kurulduğunu ifade etmiştir. Namsrai eserinde Yavgan Mergen -

³¹ *Esen Taişi*-Oyrad kabilelerinden Zah Myangan kabilesinden olup Togon Taişi'nin oğludur. Çok zeki ve kabiliyetli bir şahsiyet olan Esen Taişi 4 büyük Moğol İmparatorundan sonra (Cengiz, Ögedey, Güyüg, Mönke Han) Doğu ve Batı Moğollarını tek bayrak altına toplamaya başaran ilk handır. Yaklaşık bir yıl kadar tahtta kalabilen Esen Taişi 1454 yılında 47 yaşında zehirlenerek öldürülmüştür (Ekrem Kalan, *Cungar hanlığının Siyasi Tarihi*, s. 19).

³² Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, ç. Reşat Üzmen, Ötüken Yay, İstanbul 1980, s. 453.

Oyrad *Hutuga Beki*³³’nin oğullarından Törölcid veya İnalç’ın oğlu veya torunu” olduğunu yazmıştır. V. Uspenski, Ma Manli, Hu Sizhen gibi araştırmacılar, XIV-XVII. yüzyıl arasındaki dönemde Oyrad birliğinin kurulduğunu yazmışlardır³⁴.

Badai, Altan-Örgil Erdene adlı araştırmacılar ise Dörvön Oyrad birliğinin 1437 yılında kurulduğunu ileri sürmekle birlikte Oyrad birliğini üç aşamaya ayırmışlardır. Bunlar ilk Dörvön Oyrad (1437–1502), Orta Dörvön Oyrad (1502–1637), Son Dörvön Oyrad (1637–1758) şeklindedir³⁵.

Oyradlar Moğolistan’ın üst tarafındaki Baykal Gölü’nün etrafında XVII. yüzyıl başlarında Sibirya’nın güney kesiminin aşarak Urallar’ın güneyine göç etmişler ve oradan da Aşağı Volga’ya geçerek bir buçuk yüzyıl kadar bu bölgenin doğusunda ve batısında göçebe olarak yaşamışlar. Bu kabileler genellikle ormanlık alanlarda, göl ve nehir kıyılarında avcılık yapmışlar, bazıları da balık tutarak hayatlarını sürdürmüşlerdir³⁶.

Kalmuk halkının ortaya çıkışı hakkında araştırmacılar farklı görüşler ortaya koymuşlarsa da eserlerde Kalmuklar’ın tarihi üç önemli döneme ayrılarak incelenmiştir: Bunların birincisi XIII-XV. yüzyıllar arasında yer alan dönemdir. Kalmuklar’ın (Oyradlar) Moğolistan’ın batı sınırlarına göçmesi veya bugünkü Doğu Türkistan ile ilişki kurması XIII. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. XIII. yüzyılda Cengiz Han’ın Orta Asya’ya yaptığı seferlerde birçok göçebe Türk ulusu onun idaresi

³³ *Hutuga Beki*-kaynaklarda geçen ilk Oyrad Hanıdır. Cengiz Han 1207 yılında Han olarak seçildiğinde, onun hâkimiyetine karşı Hori Tümed kabilesi çıkmıştır. Bu isyanı Hutuga Beki’nin yardımıyla bastırılmış ve bundan sonra Hutuga Beki Cengiz Han tarafından dünür olmasıyla ödüllendirilmiştir (Ekrem Kalan, s.13).

³⁴ Kalan, s. 5.

³⁵ Kalan, s. 6.

³⁶ *AnaBritannica*, İstanbul 1989, XVII, s. 277.

altına girmiştir. Başlangıçta Altay ve Tiyan-Şan, Gobi Bozkırı ve Balkaş Gölü arasındaki topraklarda yerleşen halklar arasında yer almışlardır. Daha sonra da buraların büyük bir kısmını zapt ederek Kalmuklar uzak batıya doğru genişleme siyaseti yürütmüşlerdir. Orta Asya tarihinde XV. yüzyılda önemli değişiklikler olmuştur. Moğolistan doğu ve batı olarak ikiye bölünmüş, Timur İmparatorluğu dağılmış, Tiyan-Şan'ın güneyinde birbirinden bağımsız birçok devletçik kurulmuştur. XV. Yüzyılın sonunda Kazak Hanlığı da gelişmeye başlamış ve büyük bir toprağa sahip olmuştur. Onların egemenlik kurduğu bölgeye içinde Sırderya, Yedi Su, Karatal Nehri ve İle Nehrini içine alan geniş bölgeler dâhil oluşmuştur. Kazakların siyasi açıdan güçlenmesiyle birlikte Tanrı dağlarının kuzeyinde Moğollar'ın Kalmuk kabilesi de gelişip hanlık kurmuştur³⁷.

XIV. yüzyılda Kalmuklar'ın (Oyrad) reisi Ma-ha-mu, Taypin, Batubolo olmuştur (bu adın Mahmut'un farklı bir biçimde yazılmış hali olduğu bilinmektedir)³⁸. Bu arada, aruktay Asod'ların reisi olmuştur. (1403; 1404).

Kalmuk reisi Ma-hu-mu Aruktay'la her zaman çatışma içinde yaşamıştır. 1412 yılında Aruktay'ın halkı Ma-hu-mu tarafından mağlup edilmiştir. Karmaşık ve sorunlu olan bu dönem Ma-hu-mu'nun oğlu Toğan'ın zaferiyle sonuçlanmıştır. Toğan tahta Olcay Timur'un kardeşi Adzay'ı (1434–1438) geçirmiş ve onun aracılığıyla ülkeyi yönetmiştir. Bu olay Oyrad İmparatorluğunun kuruluşunu işaret etmiştir. Oyrad Hanlığının kurucusu Togan (Togon) Han 1416–1439 yılları arasında egemenlik sürmüştür. Onun imparatorluğa yükselmesine oğlu Esen Taişi büyük katkıda

³⁷ Orhan Doğan, “Kazak-Kalmuk Savaşları”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, VIII, s. 670.

³⁸ K. İ. Petrov, *İstoriya dvijeniya Kirgizov na Tyan'-Şan' i ih vzaimootnoşenii s Oyratami v XII-XV v.*, Frunze 1961, XV, s. 163.; Aristov, s. 396.

bulunmuştur. Bu dönemde Çin’le olan ilişkiler gittikçe kötüleşmiş ve biri birilerine karşı gizli bir savaş yürütmüşlerdir. Çin’den Moğolistan’a dönen Moğollar iki ayrı liderin idaresinde iki gruba ayrılmıştır. Bunlar Çoros, Hoşut, Dörbet ve Torgutlar’dan oluşan topluluklardır. Bu topluluklar “Oyrodlar” olarak adlandırılmıştır. Bu gruba “Batı Moğolları” da denilmiştir. Diğer grubu ise “Doğu Moğolları” oluşturmuştur. Cengiz Han döneminde ordunun sol kanadını teşkil ettikleri için onlara Moğolcada sol el anlamında “Cengi Gar” da denilmiştir. Bu tabir sonraları Cungan Hanlığına dönüştürülerek yeni bir Oyrod devletini oluşturmuştur³⁹.

Toğan ve oğlu Esen Taişi (1439–1455) az bulunur erdemlerle donanmış devlet adamı olmuşlardır. Kalmuklar asıl ünlerini bu iki devlet adamına borçludur ve bunlar Kalmuklar’ın egemenlik alanlarını genişletmek için ellerinden geleni yapmışlardır. 1416 da bütün Oyrodlar’ı bir devlet otoritesi altında toplayan Togan Han önce Müslüman Çagatay Hanlığına saldırmış ve Muhammed Veys Han’ı üç defa üst üste mağlup ederek toprakların büyük bir kısmını ele geçirmişlerdir. Ancak tutsak edilen Veys Han Moğol İmparatorluğu ailesinden biriyle evlenerek ittifak kurmayı garantilemiş ve onu serbest bırakmışlardır. Devletin sınırlarını Doğu Türkistan ve Çin Seddi’nden Balkaş gölüne kadar genişletmeyi başaran Esen Tayşi’den sonra Oyrod-Halha (Doğu Moğollarla Batı Moğolları) savaşları yeniden başlamış ve Moğol Birliği dağılmıştır (Ek. 1.)⁴⁰.

Oyradlar’dan kalan diğer Çoros, Hoşud adlı kabileler güçlerini toplayarak, daha büyük bir hanedanlık kurmayı başarmışlar ve han sahibi olmuşlardır. Oyradlar zaman zaman Çin’e saldırmışlar ve Şan-si’yi (Shanxi) yakıp yıkmışlardır. Oyradlar’ın yarattığı felaket Çinliler için karşılaştıkları son beş yılın en büyük bozgunu olmuştur.

³⁹ Yücel, “Kalmuklar”, *DİA*, XXIV, s. 267.

⁴⁰ *Bizdin Kırgızstan*, s. 124.

Çin bu bozguna rağmen yine de ele geçmemiş, Esen-Tayci'nin de bu büyük fethi tamamlayacak kadar donanımı olmamıştır. Çin Seddi ve şehirlerin önünde dolanıp durmuş ve en sonunda Çinlilerle barış antlaşması yapmıştır. Anlaşma sonunda imparatorluğun ticarete açılması ve yıllık vergi bağlanması sağlanmıştır⁴¹.

Esen Tayci 1453 yılında Moğol tahtına çıkarak kendisini “Büyük Yüan Devleti'nin Tengerleg Bogd Han”ı ilan etmiştir. Böylece Esen Taişi, doğuda Amur Nehri'nden batıda Orta Asya'ya kadar uzanan geniş sahada hâkim olan Moğol-Oyrad Devleti'ni kurmuştur. Esen, kısa bir süre için de olsa bütün Moğolları birleştirmeyi başarmış ve bu birleşme Moğolların askerî, siyasî ve ekonomik açıdan güçlenmelerini sağlamıştır.

Esen-Taişi bir fatih ve bir imparator olmamasına rağmen devletin egemenlik sınırlarını Çin Seddi'nden Balkaş Gölü'ne kadar genişleterek büyük işler başarmıştır. 1439 yılında Esen 33 yaşındayken “Taişi” unvanını almıştır. Esen Taişi döneminde Moğol devleti, Ming devleti ile siyasi anlamda aynı seviyeye ulaşmıştır. Ming İmparatoru Yung Le Togtohbuh⁴² ve Esen Taişi ile aynı düzeyde ilişkiler kurmuş ve iki tarafa da gönderdiği hediyelerin eşit olmasına önem göstermiştir. Esen Han bütün başarılarına rağmen 1454 yılında Halha Moğolları (Doğu Moğolları) tarafından zehirlenerek öldürülmüştür⁴³.

Bundan sonra Kalmuk İmparatorluğu yavaş yavaş çökmeye başlamıştı. Amasancı olan Esen-Taişi'nin oğlu Çağatayları egemenliği altına almayı denemiş ve

⁴¹ Doğan, *Türkler*, VIII, s. 670–683.

⁴² *Togtohbuh*- Cengiz soyundan gelen ve Doğu Moğolların Hanıdır. Cengiz soyundan geldikleri için kendilerinin “Altın Soy” saymaktadırlar. Onlar Batı Moğollarını düşmanlar olarak tanımaktadırlar. “Altın Soy”dan gelmediği için Doğu Moğollar arasında hoşnutsuzluk vardır.

⁴³ Kalan, s. 12.

kısmen başarı elde etmiştir. Ama daha çok ikiye bölünmelerine karşın başkalarının üstünlüğünü tanımayı reddedip Cengiz hanlılara sadık kalmak isteyen Doğu Moğollarıyla uğraşmıştır. Bu arada Kalmuklar'ın bir kısmıyla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Doğu Moğollarının Oyradlar'dan kurtulmak ve bir hükümdara sahip olmak için gerçekleştirdiği mücadeleler sırasında Kubilay'ın soyundan geriye bir tek yedi yaşında çocuk kalmıştır; annesi de dâhil olmak üzere herkes tarafından terk edilmiş bu çocuğun adı Batu Möngke'dir. Mucize, son hanın dul eşi Mandugay Hatun'un eseridir; Moğolların gurur duydukları büyük kadınlardan biri olan bu çok değerli hanım çocuğu himayesi altına almış, büyütmüş, tahta geçirmiş ve Oyradlar'ı kesin bir yenilgiye uğratarak uzaklaştırıp kral naipliği görevini mükemmel bir biçimde yerine getirmiştir. Yetim on sekiz yaşına gelince üvey annesiyle – o zamanın anlayışına göre artık çok yaşlı olan Mandugay – evlenmiş ve Ta Yuan, yani büyük Yuan unvanını almıştır. Daha sonra Moğollar bunu Dayan olarak değiştirmiştir. Büyük Yuan bir Ögedey, bir Kubilay değildi belki, ama yine de ağırlığı olan biri olmuştur⁴⁴.

Dayan Han 1517–1543 yılları arasında Doğu Moğol kolundan çıkmış bir hükümdardı. Tümed kabilesinden olan Dayan Han Batı Moğollara karşı kin, nefret duygusundan ötürü onlara zaman zaman zulüm ve baskılar düzenlemiştir. Dayan iki yönden şanslı sayılmıştır. O, yetmiş üç yaşına kadar çok uzun süre tahtta kalabilmiş (1470–1543) ve pek çok çocuğu olmuştur. Kırk beş yıl boyunca da yapacak çok işi olmuştur. Batı Moğolistan'a ve Moğolistan'ın bir bölümüne sahip Oyradlar'ı durdurmak, ülkesini düzenlemek, isyanları bastırmak, Çin'e karşı başarılı seferler düzenlemek (1497 ve 1505) olmuştur. Dayan Han her ne kadar birliği tekrar kurduysa da bu birlik devamlı olmamış ve onun ölümünden sonra devlet çeşitli Oyrod ve Halha beyliklerine tekrar bölünmüştür. Bozkır haklarının çok eski bir yönetim geleneğini

⁴⁴ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, ç. M. Reşat Üzmen, Ötüken Yay, İstanbul 1980, s. 468–469.

yeniden canlandırarak Moğolları sağ kanat ve sol kanat olarak ikiye ayırmıştır; sağ kanatta Ordoslar, Tümedler, Cungşiyabolar, sol kanatta Çakarlar, Kalkalar ve Uryangkanlar yer almıştır. Uryangkanlar daha sonra ayaklandıkları için dağıtılmış ve başka topluluklar içerisinde yer almışlardır⁴⁵.

Oyradlar 1590 yılında Batı Sibirya'ya göç etmişlerdir. Ruslara sığınan Torgut ve Dörvöt Kabileleri bu tarihten sonra “Kalmuk” adıyla anılmaya başlamıştır. 1608 yılı, 7 Şubat'ta Rusların egemenliği altında yaşamak istediklerine dair elçi göndermiş ve 14 Şubat günü Rus himayesi altına girmeyi kabul etmişlerdir.

Kalmukların tarihindeki ikinci dönem ise XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar olan süreyi içine almaktadır. Bu tarihlerde Oyrod'lar “Kalmak” veya “Kalmuk ” adı ile anılmaktadır. Üç yüzyıldan fazla bir süreyi içeren bu dönem Kalmuk Hanlarını, Cungan Hanlığını ve bunların başından geçen önemli olayları kapsamaktadır.

Cungan Hanlığı adıyla tanınan Batı Kalmukların önemli hükümdarlarından Galdan Han, Halhalar'ı da egemenliği altına alarak 1682'de Kaşgar'ı ve arkasından bütün Moğolistan'ı fethetmiştir. Cungan Hanlığını oluşturan en etkili ve güçlü kabilenin Çoroslar olduğu bilinmektedir. Oyrad Konfederasyonunu Doğu Moğollar parçaladıktan sonra, çeşitli yerlere dağılan Oyradlar yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Çoroslar bundan sonra en gözde sayılan kabile sayılmış ve Cungan Hanedanlığının kurucuları olmuştur⁴⁶.

⁴⁵ Bkz. Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, ç. Lale Arslan, Kabalcı Yay, İstanbul 2006, s. 349–352.

⁴⁶ Kalan, s. 10.

Cungar memleketi Rus belgelerinde “Kalmuk yeri”, kendi halk adı Oyrad olan Cungarlar ise “Kara Kalmuklar” diye anılmıştır⁴⁷. XVII. yüzyılın son çeyreğinde Kalmuk işgali yeniden başlamıştır. 1681–85 yıllarında Kalmuk feodalleri Kazak Kırgız topraklarına saldırmıştır. Kalmuk Hükümdarı Galden de kendi selefleri gibi Kazaklarla ve Kırgızlarla savaşmaya başlamıştır. 1681 ve 1683 yılları arasında Sayram üzerine gitmiş; 1683–1685 yıllarında Kırgızlar ve Ferganalılar üzerine saldırmıştır. 1684 yılında Sayram’ı yakıp yıkarak burada tarım yapılan bölgeleri talan etmiştir. Büyük Orda’ya yapılan bu baskın sonucunda Yedisu bölgesi ve Sayram şehriyle birlikte Kazak topraklarının güney bölgeleri ele geçirilmiştir. Böylece XVII. Yüzyılın sonlarında Kazak Ordalarına yapılmış olan bu saldırılar sonucunda Kalmuklar Orta Asya’nın güneyinde Doğu Türkistan’a yerleşmişlerdir. Daha sonra Galden Tseren Büyük ve Orta Orda’yı birkaç kez mağlup ederek tüm Güney Kazak topraklarını ve Taşkent’i kendi idaresi altına alarak Fergana ve Kaşkar’ı da yönetmiştir⁴⁸.

Kalmuklar 1698 yılında Çin ile yaptıkları savaş sona erdikten sonra Kazaklar’a tekrar saldırmışlardır. Savaşın sebebini Tsevan Rabdan Çin İmparatoru Konsi’ye yazmıştır. İlk sebep Tavke Galden Tseren’in elinde esir olan oğlunun iadesi için bir takım vaatlerde bulunarak Kalmuk Hükümdarına müracaat etmiş, Tsevan Rabdan Tavke’nin oğlunu göndermiş, Tavke vaatlerini yerine getirmede ihanet etmiştir. İkinci sebep; Kazakların Kalmuk ticaret kervanlarına baskın yaparak saldırımları olmuştur. İşte bu tarihten sonra Kalmuklar Kazak bağımsızlığı için tehlike olmaya başlamıştır.

⁴⁷ Viktor Butanayev, “Moğol-Cungar Hâkimiyeti döneminde Yenisey Kırgızları”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, II, s 406.

⁴⁸ Bkz. Doğan, *Türkler*, VIII, s. 670–683.

1698 yılında Kalmuklarla Kazaklar biri biriyle mücadele etmişler ve 1702 yılında Kazaklardan beklenmedik karşılık almışlardır. Kazak askerleri Doğu Kalmukları ve İdil Kalmuklarına saldırı düzenlemiştir. 25 Nisan 1703'te savaşlara son vermek için Kazak Kalmuk barış görüşmeleri başlatılmış, ancak bir süre sonra 1708'de Kalmuklar Kazak Ordalarına yeni bir saldırı düzenlemiş ve bu saldırı Orta Orda için çok kötü sonuçlara yol açmıştır. XVIII. yüzyılın başlarında Kalmuk askerlerinin büyük bir kısmı Sarı Su nehrine doğru ilerlemiştir. Kalmukların bir kısmı ise Orta Orda'nın Kuzeydoğu bölgesini işgal etmiştir⁴⁹.

Tavke Han Kalmuklara karşı mücadeleyi başlatmak için Üç Orda temsilcilerini 1710 yılında Karakum*** bölgesinde toplamıştır. Bu toplantıda savunma tedbirleri olarak nelerin yapılacağı ve düşmana karşı sonuna kadar savaşa devam edilmesi yönünde karar çıkartmıştır. 1712 yılında yapılan Kazak baskınları başarılı olmuş ve bu baskınlar Tsevan Rabdan'ın otoritesini sarsmıştır. 1717 yılındaki Kazak Kalmuk savaşında Kazak milis kuvvetleri Kayıp ve Ebul-Hayır başkanlığında Kalmukların sınır bölgelerine saldırmışlardır. Ama sonuçta sefer başarısız olmuştur. Bu başarısızlık Kayıp Han ve Ebul Hayır arasında anlaşmazlığa yol açmıştır. Bunun sebebi de muhtemelen her iki Hanın da üç Orda'nın tek Hanı olmak istemesidir. Bu olaydan faydalanan Kalmuk müfrezeleri Kazak topraklarının güney bölgelerine girmişlerdir. Ancak Çin Hükümdarlığının Kalmukları tehdit etmesi Kalmukların Kazak Ordalarına karşı gerçekleştirecekleri daha kapsamlı harekâtı bir süre için engellemiştir. Fakat 1722 'de Çin İmparatoru Kansi'nin ölümünden sonra Kalmuk-Çin savaşı sona ermiştir. Bu durumu fırsat bilen Kalmuklar Kazak Ordaları üzerine daha geniş bir saldırı için hazırlanmaya başlamıştır⁵⁰.

⁴⁹ Doğan, *Türkler*, VIII, s. 672.

****Karakum*- Türkmenistan'daki büyük çölün ismidir.

Sürekli devam eden çarpışmalar ve içerideki huzursuzluklar sonucu parçalanmış ve kuvvetten düşen Kazak halkı bu dönemde büyük felaketler ve yoksulluklar yaşamıştır.

Ç. Valihanov XVIII. yüzyılın başındaki Kazakların durumunu şöyle tasvir etmiştir: “XVIII. yüzyılın 10’lu yılları Kazak halkının hayatındaki en zor yıllardı. Kalmuklar, İdil Kalmukları, Yayık Kazakları ve Başkırtlar onlara her taraftan saldırıp, köylerini darmadağın ettiler, hayvanlarını aldılar ve bütün aileleriyle birlikte onları esir aldılar. Bir taraftan sanki gökyüzünün inadı tutmuş gibi ayazlı bir kış, diğer taraftan açlık bu halka zor anlar yaşattı. Bir Kırgız büyüğü Orenburg’da kendi soylarının bu üzücü durumunu, av köpeği sürülerinin bir tavşanı izlemesi ve kovalamasına benzetmektedir”⁵¹. Bu olaylarda Kazakların hanlarının, sultanlarının, beylerinin ve kahramanlarının suçlu olmadığı düşünülemez. Çünkü Kazak halkının bu duruma düşmesinde onların kendi aralarındaki iktidar mücadelesi de önemli rol oynamıştır. Küçük Orda ve Büyük Ordalar arasındaki iç çekişmeler Orta Asya Hanları tarafından desteklenmiş, alevlendirilmiş ve özellikle Kalmuk Hanları tarafından kışkırtılmıştır. Bu da zaten Ordalar arasında zayıf olan bağları daha da zayıflatmıştır. Bütün bu saldırıların en tehlikelisi doğudan Kalmukların Hükümdarı Galden Tseren idaresinde başlatılmış olan saldırılar olmuştur. Böylece XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başında Kalmuklar büyük ticaret ve zanaat merkezine sahip olmuşlar ve önemli kervan yollarını ele geçirmişlerdir⁵².

Bartold “Ceti-Suu” ve “Kırgızlar” adlı eserinde, Kalmukların Orta Asya’dan göç etmesinin sebebi olarak Çin’le olan savaşlarını göstermektedir. Ama Zakirov’un verdiği bilgilere göre 1755 yılında Çin ajanları Kalmukların ordusuna sinsice

⁵⁰ Doğan, *Türkler*, VIII, s. 672.

⁵¹ Ç. Ç. Valihanov, *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, Almata 1961, I, s. 148.

⁵² Doğan, *Türkler*, VIII, s. 681–683.

girmişlerdir. Kalmukların en son hanı olarak bilinen “Amursan”, Çin’le olan savaşta İle’ye kaçmıştır. Oradan Rus Kraliçesi Elizaveta Petrovna ile irtibata geçeceğini düşünmüştür. Ama tasavvur ettiği düşünce gerçekleşmemiş. O da 21 Eylül 1757 tarihinde 35 yaşında bir hastalık nedeniyle vefat etmiştir. Bartold yukarıda bahsi geçen eserlerde Amursan hakkında çok az bilgi vermiş ve yalnızca Çin’le gerçekleşen savaşta Kalmuk ordusunun yenilgisini ve son hanın vefatını kaydetmiştir⁵³.

V.S. Kuznetsov “Amursan” adlı eserinde yukarıda zikredilen bilgilere yer vermiştir. O da Amursan’ın bir hastalık nedeniyle hayatını kaybettiğini ifade etmiştir⁵⁴.

Kalmukların Hanlarına takma ad olarak “Boşoktu” sözü kullanılmıştır. Örneğin Galdan Han Boşoktu lakabı ile anılmıştır. Bu söz Cunar ülkesinin tarihinde “Han” anlamına gelmiştir⁵⁵.

Daha önce Kazak-Kırgızlara saldıran Kalmuklar 1683 yılında Jungar-Oyradlar tekrar Kazak-Kırgızların yerlerini işgal etmişlerdir⁵⁶. Bu süreçte Kazak Kırgızların birbirine olan kardeşlik, bağlılık hissi güçlenmiş ve Oyrad-Kalmuklara karşı birleşmişlerdir. Çünkü bazı dönemlerde Kırgız Kazaklar da birbirinin yerine geçerek han olmuşlardır. O dönemdeki Kazak şairlerin “Kalmuk baskıncılarına” karşı yazdıkları şiirleri halk arasında söylene gelmiştir. İşgallere boyun eğen Kazak Kırgız ulusu sessiz kalmayıp gizli ordu, gizli görüşme, planlar yapmışlardır. Bunun farkına varmayan Kalmuklar sahip oldukları yerlerde kendilerince güzel, hoş günler

⁵³ Bkz. V. V. Bartold, *Kırgızdar*, s. 153.

⁵⁴ Saparbek Zakirov, *Kırgız Sancırası*, mad; “Kalmaktın buzuluşu”, Kırgız Ensiklopediyanın Başkı Redaktsiaysı, Bişkek 1996, s. 96–97.

⁵⁵ Stamoov Asanbek, *Han Teyiş (Cunar-Oyrot Capırığı)*, Biyiktik Yay, Bişkek 2009, s. 403.

⁵⁶ Seyfettin Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, SİE/K Yayınları, Ankara 1999, s. 28.

geçirmişlerdir. Kırgız Kazak birliği Kalmukların kendilerini yönetmesini kaldıramamış, yıllar geçmesine rağmen her yerde Kalmuklarla çatışmalar süre gelmiştir. Bundan dolayı Kırgızların ve Kazakların bütün destanları Kalmuklarla olan mücadelelerini ve direnişlerini dile getirmiştir. Bunların en güzel örneği, dünyada en uzun destan unvanını alan “Manas” destanı Kırgızların Kalmuk’larla olan çatışma ve savaşlarını da anlatmaktadır⁵⁷

Örneğin:

Sarban attuu bir kişi

Bay Cakıpka barıptır:

-Kamınıp catır kalmak dep,

Erten şaşke-tüş menen

Sizdi çaap almak dep,

Cakıp çıktı tış caka,

Calınıp çıktı bir akka...

Namıstanıp kalmaktar

Attangan eken barısı,

Ondurbas cumuş boluptur,

Altı zubun curtuna

Ayabay kabar salıptır...

Karabek kazak biyine,

Kazak, Kırgız bir tuugan,

Kalmak kamap catkanda

Kantip catat üyünö...

⁵⁷ Stamov Asanbek, *Han Teyiş (Cungar-Oyrot Capırığı)*, Biyiktik Yay, Bişkek 2009,

Oŝo cerde batırın (Manas)

Çabuul koyup kalganı...

Barı birdey bakırıp,

Kılkanday nayza capırıp...

Kıykırıp kirip kalganı,

Kırgındı kıyla salganı⁵⁸.

Türkçe tercüme şekli aşağıda verilmektedir:

Sarban adlı birisi

Zengin Cakıp'a gelmiş ve demiş ki:

Kalmuklar yarın güneşin tam ortasında,

Kırgızların üzerine geleceğini

Ve savaş başlanacağını bildirmiş.

Bunu duyan Cakıp dışarı çıkmış

Bir Varlığa yalvarmış.

Cesaretli Kalmukların

Hazır olduğunu öğrenmiş.

İş kolay olmamış

Küçük kendi halkına

Bu haberi bildirmiş

Karabek Kazak hanına

Kazak Kırgız bir kardeş

Kalmuk bizleri yok ederse

Nasıl yatağında hoş yatarsın

İşte bu olayda

⁵⁸ Sayakbay Orozbekov'un versiyonuyla "Manas", 1. kitap, s. 127-148.

Manas da yürüyüş başlamış

Hepsi birden bağırmiş

Sivri kılıçlarını

Bağırarak kuşanmış

Çok çetin olay başlamış.

Sevang Rabdan (1697–1727) ve Galdan Tseren Boşoktu (Ek. 3.) (1727–1745) Taşkent dâhil bütün Orta Asya'yı ele geçirerek devleti en geniş sınırlarına ulaştırmıştır (Ek. 4.). Galdan Tseren'in iktidara gelmesiyle Kalmuk Hükümdarlığı çok güçlenmiştir. 1723'te Cungarya Hanı tamamen Türkistan şehrini almıştır. Orta ve Küçük Orda ona boyun eğmek yerine batıya doğru ümitsiz bir harekete başlamış, Başkırtları sürmüş, Aral Gölü, Hazar ve Ural nehri arasındaki bütün bozkırı ele geçirmiştir. Böylece Rusların sınır komşusu olmuştur. Bununla beraber Rus idaresi altında bulunan Küçük Orda Hanı Ebulhayır Han önemli bir insandı, azimli ve yetenekli fakat hilekâr ve yalancıydı. Bu yüzden etkisini uzun süre koruyamamış ya da planlarını uygulamamıştır. Ebulhayır Han Küçük Orda Hanı olmasının yanı sıra Büyük Orda'nın da seçilmiş hanıdır. Kısa bir süre için Türkistan'da da han olmuş ve Hive'de Nadir Şah'ın onu hanlıktan uzaklaştırdığı haberinin ulaşmasına kadar hüküm sürmüştür. Zor anlarından birinde, rakiplerinin baskısıyla az sayıda taraftarıyla birlikte Rus tabii olmayı teklif etmiştir. Fakat daha sonra iç kargaşadan faydalanan Çin İmparatorluğu Çienlong 500.000 den fazla asker ve sivili kılıçtan geçirmiş ve Cungan Hanlığına son vermiştir⁵⁹.

Ruslara 1730'da yaptığı sığınma teklifi çoğu Kırgız tarafından reddedilmiştir. 1733'de yapılan büyük Kırgız savaşında Kalmuklarla tekrar Kırgız-Kazak halkı mücadele etmiştir. Kırgız-Kazakların savaşta mağlup olduktan sonra dağılmışlardır.

⁵⁹ Bkz. Doğan, *Türkler*, VIII, s. 670–676.

Bu tarih Kırgız ve Kazaklar hafızasında unutulmayan bir döneme işaret etmiştir⁶⁰. Sıkıntılı bir süreçten sorma Kırgız Kazaklar onu tekrar Han olarak tanımak durumunda kalmışlardır. Sonunda 1734'te anlaşma yapılmıştır. Buna göre Ebulhayır Han Rus sınırlarının güvenliğini ve Rus ticaret kervanlarını koruma sözü vermiştir. Bunun karşılığında Ruslar onun soyundan geleceklerin han olarak asaletini onaylamayı taahhüt etmiştir. Rusların, Kırgızların gerçek hislerini ve isteklerini göz ardı ettiği bu anlaşma, belki de bozkırdaki bütün sorunların nedeni olmuştur. Bu anlaşma ile hanların özgürce seçilmesi geleneği kaldırılmıştır. Ebulhayır Han'ın soyundan gelen, fakat ne vatandaşlar arasında saygınlığı olan ne de köklü aile ve kabileye ait olan kişiler halkın desteğini almadan Han seçilmeye başlamışlardır. Fakat Rus generalleri bunu bir yüzyıl devam ettirecek kadar gafil davranmışlardır. Oysa uygulanan bu yanlış politikada hanın ne bir etkisi ne de halkı arasında bir otoritesi olmuştur. Hanlar özellikle Rus istihkâmlarında yaşar hale gelmiştir. Kırgızlar ise Rus tebaası olarak kabul edilmelerine rağmen, bozkırdaki hayat öncekinden daha karmaşık ve tehlikeli hale gelmiştir. Rus görevliler sık sık tebaalarını korumak zorunda kalmışlar ve asi olanları silah zoruyla kontrol altına almışlardır. Bu arada Orta Asya'nın diğer ülkelerle ticareti tamamen engellenmiştir⁶¹.

Yukarıda belirtildiği gibi Kalmuklar Kırgız, Kazak halkının amansız düşmanları olmuştur. 1756 da Kalmuk devletini Çinliler ortadan kaldırmıştır. Egemen oldukları bölgeler ellerinden çıkınca, Altay beyleri korunmak için Rus himayesine sığınmışlardır. Böylece Kalmuklar XVIII. yüzyıldan başlayarak Rus egemenliği altına girmişlerdir. Bu süreçte çok acı olaylar yaşanmıştır. Kalmuk devletine son veren Çin İmparatoru Ch'ien Lung, Oyradların topluca katledilmesi emrini vermiştir. Ayrıca

⁶⁰ Saparbek Zakirov, s. 94.

⁶¹ Eugene Schuyler, *Türkistan*, ç. Firdevs Çetin ve Halil Çetin, Paradigma Yay, İstanbul 2007, s. 31–32.

Mançular da kadın, çocuk ve yaşlı insan avına çıkmışlar ve kimseye acımamışlardır. Bir milyondan fazla Oyrad öldürülmüştür. Bu büyük olay bürokratism sistemi içinde kaybolup gitmiştir⁶².

Kalmuk tarihindeki üçüncü dönem ise Sovyet iktidarının kurulmasıyla başlayan ve günümüze kadar devam eden süreyi içermektedir⁶³. Bu dönemde aşağı İdil bozkırlarında göçebe hayatı süren ve Rus idaresi altında yaşayan İdil Kalmuklarından bahsedilecektir.

Kalmuklar 4 Kasım 1920 tarihinde Astarhan yöresinde Rusya'ya tâbi özerk bir Kalmuk bölgesi (oblast) kurulması için izin almışlardır (Ek. 5.). Rusya, 20 Ekim 1935'te Kalmukya denilen bu özerk bölgeyi Kalmuk Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında Sovyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetlerden biri haline getirmiştir. Başşehri Elista olan bu cumhuriyetin 75.900 km2 yüzölçümündeki toprakları kuzeyde İdil nehri, batıda Don Kazakları arazisi, güneyde Dağıstan Cumhuriyeti ve doğuda Hazar deniziyle çevrilmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı sırasında Kalmuklar'ı Almanlar'la iş birliği yapmakla suçlayan Stalin, Kalmuk Cumhuriyetini ilga ederek onları Doğu Sibiryadaki çalışma kamplarına sürmüştü (1943); arkasından da Kalmukya topraklarına Rusya'nın iç bölgelerinden getirilen Rusları yerleştirmiştir. Kalmuklar ancak 1958 yılında Sovyetler Birliğine daha önce yaşadıkları topraklara geri dönmüş ve eski statülerine kavuşmuşlardır⁶⁴.

Günümüzde Kalmukların kültür hayatı çok renkli ve canlıdır. Kalmuk Cumhuriyetinde Slav, Kazak, Kore, Alman, Yahudi, Kuzey Kavkas'ların ve diğer

⁶² L. N. Gumilev, *Avrasyadan Makaleler-I*, ç. D. Ahsen Batur, Selenge Yay, İstanbul 2006, s. 92.

⁶³ K. M. Kurbanova *Isık-Göl öröönündögü sartkalmak intelligensiya öküldörünün Kırgız Respublikasının koomduk-sayasiy turmuşundagı ordu*, Diplomduk iş, Bişkek, İ. Arabaev Üniversitesi, 2009, s.

⁶⁴ *Ana Britannica*, XII, s. 438.

milletlerin kültür merkezleri bulunmaktadır. Kalmuk Cumhuriyetinde egemen olan Kalmuk ve Rus kültürüdür. Bugün Rusya Federasyonu'na bağlı Kalmuk Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamakta olan Kalmuklar cumhuriyet nüfusunun % 40'ını oluşturmaktadır, 2002 tarihindeki istatistikî bilgilere göre onların nüfus sayısı 156.000'dir. 2009 tarihinde yapılan yeni bilgilere göre onların nüfus sayısı 284.000'dir⁶⁵. Rusya cumhuriyetinin Stavrapol, Astrahan, Volgograd ve çeşitli bölgelerde yaşamlarını sürdürmektedir.

Kalmukların dili Doğu Moğol Altay dil aile grubuna girmektedir. Onlar asırlardır geçimlerini hayvancılık ve tarımla sağlamaktadır. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren balıkçılıkla uğraşmaya başladıkları da bilinmektedir⁶⁶.

⁶⁵<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D0%BC%D1%8B%D0%BA%D0%B8%D1%8F>. 20. 05. 2011.

⁶⁶ G. G. Stranoviç, Yu. İ. Juravlev, *Sovetskaya İstoriçeskaya Ensiklopediya*, Moskova 1967, X, s. 859–860.

2002 yılında yapılan en son istatistiğe göre Kalmukya Özerk Cumhuriyetinde bulunan toplumlar aşağıdaki şekilde gösterilmektedir⁶⁷:

Millet	1959 Bin insan	1970 Bin insan	1979 Bin insan	1989 Bin insan	2002 Bin insan
Kalmuklar	64,9 (35,1 %)	110,3 (41,1 %)	122,2 (41,5 %)	146,3 (45,4 %)	155,9 (53,3 %)
Ruslar	103,3 (55,9 %)	122,8 (45,8 %)	125,5 (42,6 %)	121,5 (37,7 %)	98,1 (33,6 %)
Darginler	...	5,0 (1,9 %)	8,6 (5,0 %)	12,9 (4,0 %)	7,3 (2,5 %)
Çeçenler	...	4,8 (1,8 %)	8,1 (2,8 %)	8,3 (2,6 %)	6,0 (2,0 %)
Kazaklar	8,6 (4,6 %)	7,1 (2,6 %)	6,1 (2,1 %)	6,3 (1,9 %)	5,0 (1,7 %)
Avarlar	...	...	1,9	3,9 (1,2 %)	2,3
Türkler	...	...	...	...	3,1 (1,1 %)
Ukrainler	1,6	3,3 (1,2 %)	3,7 (1,3 %)	4,1 (1,3 %)	2,5
Almanlar	1,5	5,2 (1,9 %)	5,5 (1,9 %)	5,6 (1,7 %)	1,6
Tatarlar	1,0	1,2	1,3	1,3	1,1
Koreler	...	...	1,1	...	1,0
Kumıklar	...	...	...	1,5	...
Beyaz Ruslar	...	1,7	1,4	1,3	...

⁶⁷<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D0%BC%D1%8B%D0%BA%D0%B8%D1%8E>, 20.05.2011.

3. Sart-Kalmuklar

“Sart” kelimesi fars dilinde “göçmen tüccar” anlamına gelmektedir⁶⁸. Kalmuklar “sart” sözcüğünü “hotun” olarak adlandırmaktadır. Bu topluluğun Sart Kalmuk olarak adlandırılmasının nedenini Egemberdiyev şöyle açıklamaktadır; “XVIII. asırda Kırgız yerinden Bakı ve Oşur adlı iki tüccar Kalmukların bölgesine gelmiş, iki tüccar Kalmuklarla iç içe girerek hayatlarını sürdürmüştür. Bu iki tüccara Kalmuklar tarafından “*Hotun Hal’mig*” ismi verilmiştir”. Hotun Hal’mig Sart Kalmuk anlamına gelmektedir⁶⁹.

Sart Kalmuklar arasındaki rivayetlerde Kalmukların atalarının Moğolların bir boyu olan “ölöt”ler olduğu anlatılmaktadır. Rus tarihçisi, etnograf A. V. Burdukov da “Sart-Kalmukların soylarınının soylarını “ölöt”ere dayandığını ileri sürmektedir. Söz konusu halk Cunar Hanlığı dağılmadan önce Çuy bölgesine kadar göç etmiş, o dönemde yalnızca ırnak boyunda değil göl civarlarına da yerleşmişlerdir. Önceleri hep Tekes (Tekes bölgesinin nerde yerleştiği konusunda Çin Halk Cumhuriyetinin Sincan Uygur Özerk bölgesinin kuzeybatısında Kazak özerk iline bağılı bir ilçe olduğu bilinmektedir), İl nehirleri üzerinde ve Balkaş gölü civarında yerleşmişlerse de sonraları Isık-Göl, Narın, Türkistan ve Taşkent bölgelerine kadar yerleşimleri yayılmıştır. Oyrad veya Cunar Hanlığının göç merkezi evi “Han Tengri” bölgesi

⁶⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lugâti’t-Türk*, ç. Seçkin Erdi, Serap Tuğra Yurtsever, Kabalcı Yay, İstanbul 2005, s. 474.

⁶⁹ Ş. Egemberdiyev, *Muşla çon enemdin sancırası*, Çelpek 2006, s. 10–21.

olmuştur. Eski ismi “Dorom-ul” olan “Han Tengri” ise Isık-Göl civarında yer almıştır⁷⁰. Sart-Kalmukların dili Don Kalmukların “buzava” koluna aittir.

Kalmukların bir kısmı XIX. yüzyılın sonlarında İslam’ı benimsemiştir. Bunların küçük bir kısım Orta Asya’da Isık Göl civarına yerleşerek “Sart Kalmuk” adıyla tanınmıştır. Günümüzde Kırgızistan’da Isık-Göl bölgesinin kuzey-doğusuna yerleşen Moğolların bir kolu olan “Sart Kalmuklar Çelpek (Ekmek çeşidi), Börü-Baş (Kurt Başı), Taş-Kıya (Taş çekiç), Burma-Suu (dolambaçlı derya)- olmak üzere dört köyde yaşamlarını sürdürmektedir.

Çelpek 1861, Börü-Baş 1865 yılında diğer köyler ise sonraki yıllarda kurulmuştur. Tekes bölgesinden çıkan ve yüzyıldan fazla burada yaşayan küçük “Sart-Kalmuk” topluluğu, “Isık Göllü Kalmuklar”, “Sart-Kalmuk” ya da “Karakollu Kalmuklar” olarak adlandırılmıştır.⁷¹.

Meşhur tarihçi, etnograf B. Ya. Vladimirtsov, A. B. Burdukov ve diğer bazı bilim adamları Kırgızistan’daki Kalmukları “Isık-Göllü” veya “Karakollu Kalmuklar” diye adlandırmıştır⁷².

Cungar Hanlığı dağılmadan önce Kalmuklar Kırgızistan’ın Tokmok şehri ve civarına kadar gelmişlerdir. Burdukov Moğol Birleşik Akademi İlimlerinin gönderdiği talimatlarla 1929 yılında Kırgızistan’ın Karakol yakınlarındaki Kalmuklar üzerinde 28 Mayıs’tan 1 Eylül’e kadar araştırma yapmıştır. Yaklaşık 2 (iki) ay Kalmuklarla beraber kalmıştır. Bu iki aylık çalışma süresinde 5 (beş) kahraman hakkında şiir, Jangar eserinin bir bölümü, yaklaşık ona yakın hikâye ve masal, 120 (yüz yirmi)

⁷⁰ A. V. Burdukov, “Karakolskiye kalmıkı”, *Sovetskaya Etnografiya*, 1935, VI, s. 47–56.

⁷¹ B.Ya. Vladimirtsov, *Sravnitel'naya grammatika mongolskogo pismennogo yazıkı i halkaskogo nareçiya*, Leningrad 1929, s. 6.

⁷² Dondukov, s. 216.

atasözü, 50 (elli) bilmece, yaklaşık 60 (altmış) şiir ve dilekçe kaydetmiştir. Kalmuklar hakkında tarihi eserlerde geçen bilgiler, çeşitli yerlerde çekilen yaklaşık 100 resim ve “Kalmukça-Kırgızça- Rusça” adlı sözlük ortaya çıkmıştır⁷³.

Burdukov 1931 yılındaki istatistiklere göre Kalmukların yedi binden fazla nüfusa sahip olduğunu kaydetmiştir⁷⁴. Kalmukların bugün ise sayısının yaklaşık on bin olduğu bilinmektedir⁷⁵. Isık-Göl çevresindeki Kalmukların sayısı ise 6000 civarındadır. Coğunlukla Kara Kol şehri bölgesinde yaşayan bu Sart Kalmuklar Çelyabinsk Başkırtları olarak da tanınmaktadır⁷⁶.

Kırgızistan’ın kuzeyinde 1864–1882 yıllarında yerleşmeye başlayan Kalmuklar artık tamamen yerleşik hayata geçmişlerdir. Hokand Hanlığı zamanında Kalmuklar İslam dinini benimsemiştir. Tatar, Kırgız ve Ruslarla yüz yıldan fazla bir süre yakın ilişki içerisinde yaşayan Kalmuklar onların yaşam biçiminden ve kültüründen etkilenmiştir⁷⁷.

Sart Kalmukların Kırgızistan’dan kovulup çıktıkları hakkında çeşitli rivayetler vardır. Ama bunların ne kadar gerçek olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Kalmukların Kırgızistan civarından nasıl kovuldukları hakkında şu rivayetler söylenmektedir: Birincisi Andican tarafına sürgün edilen Kökö adlı adam, birgün Isık-Göl’e hasret çekmiş, onu görmek için sefere çıkmıştır. Isık-Göl’e gelen Kökö

⁷³ Burdukov, s. 47.

⁷⁴ P. A. Darvaev, *Kratkoe vvedenie v sravnitel’nyy mongolistiku*, Ministerstvo visşego i srednego spetsialnogo obrazovaniya RSFSR, Kalmitiskiy Gosudarstvenniy Universitet, Elista 1988. s. 4.

⁷⁵ Sanji Hoyt, *Ekskurs v istoriyu oyrtov (drugiy nazvanie Djungari, Kalmaki)*, - <http://www.kyrgyz.ru/?page=13> Tsentral’noaziatskiy istoričeskiy tsentr, 25. 05. 2011.

⁷⁶ Bkz. S. İ. Rudenko, *Başkırtı*, İstoriko-Etnograficeskiye oçerki, Moskova 1955, s. 54–57.

⁷⁷ E. R. Tenişev, “O yazıke Kalmıkov İssık-Kulya”, s. 1. <http://forum.freekalmukia.org/index.php?showtopic=435>

gördüğüne inanamayıp, Kalmukların nereye gittiklerini sormuştur. Ordaki halk: “bir gün Burkan (Buddizm’in Kırgızca versiyonu) terlemişti, Kalmuklar bunu kötü bir işaret olarak algılamış ve bundan sonra kendi yurtlarına gitmiştir” demişler. İkinci bir rivayete göre ise Kalmukların arkasına siyah kelebek düşmüş, inanışa göre eğer kelebek birisine yapışırsa o millet veya halk, baba oğul birbirine bakmaksızın, delice göç ederlermiş. İşte, Kalmukların arkasına da siyah kelebek düşmüş, onlar da yoruluncaya ve kelebekten kurtuluncaya kadar yol almışlardır. Isık-Göl civarından, Kırgızistan’dan, Orta Asya’dan uzaklaşmışlardır. Üçüncü rivayete göre Kalmukların yaşadığı yerde yılanlar çoğalıp bütün hayvanlarını yok etmeye başlamıştır. O zamanlarda Kalmukların bakşısı veya kâhini Kalmuk halkını toplayıp, duanın gücü ve tesiriyle bütün yılanları yakmıştır. Oradan beyaz bir yılan doğuya, ala renkli yılan ise batıya uçmuştur. Bundan korkan Kalmuklar tamamen Isık-Göl civarından kaçmıştır. Bunlar sadece halk arasında dolaşan efsanelerdir. A. Vışnegorskiy bu efsaneleri Ata İsa Batırbekov’dan derlemiştir⁷⁸. Bunlardan başka tarihi efsaneler de bulunmaktadır. Ama bunlar sadece bir efsanedir. Sart Kalmukların yilandan korkarak kaçması gibi anlatılan rivayetlerin doğru olmadığı düşünülmekte, bu Halkın bir yerden başka bir yere göç etmesinde başka nedenlerin olduğu tahmin edilmektedir. Bu nedenler arasında başta hayat mücadelesi olmak üzere, baskınlar sonucunda halkın gördüğü sıkıntılar gelmektedir⁷⁹.

Günümüzde Kalmukların anadili yok olma aşamasındadır. Genel olarak yaşlı nesil kendi anadilini konuşmakla birlikte gençler arasında Kalmuk dilini bilenlerin sayısı çok azdır. Genç nesiller Kırgız ve Rus diline daha çok ilgi göstermektedir.

⁷⁸ Zakirov, s. 94–95.

⁷⁹ Zakirov, s. 97.

Ayrıca Kalmuklar Tatar Türkçesini bilmekte ve bu dilde çok güzel şarkılar söylemektedirler.

Kırgızistan'a ilk kez yerleşen Sart Kalmuklar önce Oyrat Hanlığının “Todo”⁸⁰ yazısını kullanmışlardır, sonradan Arap alfabesini de kullanmışlardır. 1925 yılında Rus Alfabesi kullanılmaya başlayan Sart Kalmuklar, 1930 da ise Latin alfabesine geçmiştir. 1938 den bu yana Kalmuklar arasında Rus Kiril alfabesi kullanılmaktadır. Yakın geçmişte “Çelpek” köyünde öğretmen olarak görev yapan Bektur Tabaldiyev dilbilimcisi K. Yudahin danışmanlığında bitirme tezini “Isık-Göl Kalmuklarının dil yapısı” üzerinde çalışarak hazırlamıştır⁸¹.

5. Kalmukların Sosyal Yapısı

Kalmuklar köklü bir Moğol ulusudur. Kalmuklar, tarihte Çinlilerle uzun süre temasta bulunmuş olan eski Moğolların tipini taşımaktadır. Yüzleri yassıdır, kafaları yuvarlak, benizleri sarı, yanak kemikleri çıkık, gözleri dar ve uçları yukarıya doğru kalkık, boyları ortadır⁸².

Kalmuklar üzerine en ciddi çalışmayı yapanların başında Rus bilim adamları Burdukov ve Bartold gelmektedir. Burdukov Kalmukların sosyal yapısı hakkında; onların göçebe olduğunu, bütün yıl boyunca bozkırlarda yaşadıklarını, bin bir çeşit

⁸⁰ Todo- Kalmukların kullandıkları eski alfabesi. E. R. Tenişev, *O Yazıke Kalmukov İssık-Kulya* <http://forum.freekalmykia.org/index.php?showtopic435>. / Namru Mandciyev, *Sart Kalmıki-Naşı Musul'manskiye brat'ya*. Parlamentskiy Vestnik Kalmikii, 2008, No:3, s. 5.

⁸¹ Tenişev, “*O yazıke Kalmukov İssık Kulya*”. <http://forum.freekalmykia.org/index.php?showtopic=435>. s. 1.

⁸² *Hayat Ansiklopedisi*, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1934, VI, s. 2519–2521; / *AnaBritannica*, Ana Yayıncılık A. Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Ed. Philip W. Goetz, 1988, XII, s. 438–439.

zorluklarla diyar diyar gezdiklerini, çadırlardan çıkmayan ve evlerde yaşamaya alışık olmayan bir göçebe halk olduğunu bildirmektedir (Ek. 7.). Evleri seyyardır, düzölüp bozulmaktadır. Onların köyleri bir oymaktır, şehirleri de bu oymakların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Avcılık ve toplayıcılık hayatını sürdürmektedir. Bazıları bozkırda hayvancılık yaparak yaşamaktadır. Sart-Kalmuklar için hayvancılığın önemli bir yeri vardır. Koyun, sığır, at ve deve sürüleri beslerler. Kalmuklar XVII. yüzyılda “balıkçılık”la tanışmaya başlamışlardır. Asıl geçim kaynakları ise tarım işleri olmuştur. Sonraları göçmen yaşam tarzından vazgeçerek Rusya’da yerleşik hayata dönmüşlerdir⁸³.

Kalmukların sosyal yapısı ve yaşam biçimi hakkında verilen bilgilere göre onlar da bütün Türk toplulukları gibi kısrak sütünden kımız içerler, o sütün tortusundan peynir yaparlar, yerler. Elbiselerini hayvanların yünü ve derisinden elde ederler. Çadırlarının bezini, keçesini de yine sürülerinden alırlar. Onlar arasında yerleşik yaşam biçimi giderek yaygınlaşmaktadır. Yerleşik hayat biçimiyle tarımcılık ile beraber avcılık, balıkçılık da gelişmektedir. Onlar tahıl, mısır, yemlik bitkiler, hardal tohumu, ayçiçeği gibi ürünler yetiştirmektedir. Onlar arasında hayvan ürünlerinin işlenmesine dayanan sanayi yoğunlaşmaktadır⁸⁴.

Dağlık bölgelerde Kırgızlar gibi yerleşen 1880 yılından başlayarak yerleşik hayata geçen Sart-Kalmuklar arasında hayvancılıkla uğraş hala devam etmektedir. Yerleşik hayata geçen Sart Kalmuklar evlere yerleşmeye başlamışlar ve ilk defa onlar arasında 1890 yılında bir cami yapılmıştır. Yerleşik hayata alışmaya başlayan Sart-Kalmuklar, ticaretle ve zanaatla da uğraşmaya başlamışlardır. Yaşam koşulları iyileşen Sart-Kalmuklar zenginleşmeye, çocuklarını Tatar, bazıları ise Rus-Tuzem

⁸³ *Sovetskaya İstoričeskaya Entsiklopediya*, Sovetskaya Entsiklopediya Yay, Moskova 1967, X, s. 860.

⁸⁴ *AnaBritannica*, XII, s. 438.

okullarına göndermeye başlamıştır. Kırgızistan’da yaşayan Sart-Kalmuklar Müslüman Kırgız kültüründen etkilenmişlerdir. Onları Kırgızlardan ayırt edecek fark ise kendi ana dilleri olmasına rağmen Kalmukların dilini az sayıda Kalmuk koruyabilmiştir.

Kalmuklar arasında aile yaşantısı, soy çizgisi, evlilik ilişkileri ve miras temelde ataerkil ilkelere göre düzenlenmektedir. Aileler anne, baba, evli oğullar ve aileleri ile evlenmemiş kız ve erkek çocuklardan oluşmaktadır. Kalmuklarda yaşlılara hala büyük saygı duyulmakta evin en yaşlısına itaat edilmektedir.

Cungar hanedanlığı kurulduğu dönemlerde Kalmuklar kendi edebiyat ve folklorlarını çalışmışlardır. Kalmukların en gözde eserleri “Jangar” destanıdır. Bu destanda Kalmukların cesaretli ve güçlü bir halk olduğu, vatanlarına karşı duyduğu büyük sevgi ile kahramanların, ülkenin saadeti ve yükselişi için yaptıkları kahramanlıklar anlatılmaktadır⁸⁵.

Kalmukların sosyal yapısını, yaşam biçimini, dünya görüşünü yansıtmaları bakımından onların arasında tespit edilen Jangar destanı önemli bir fikir vermektedir. T. G. Basaganova’nın aktardığı bilgilere göre V. Burdukov Moskova RAN (Rus Akademik Bilimleri) desteğiyle 1929 yılında Kırgızistan’da yaşayan Kalmukları araştırmak için bir grup insanla yola koyulmuştur. Bu araştırmalarda bazı eserler ortaya çıkmıştır. Burdukov’un kaydettiği önemli eserlerin başında Kalmukların milli destanı “Jangar” bulunmaktadır. Burdukov’un verdiği bilgiye göre bu destan Rusya’daki Kalmuklar arasında yaşayan destandan kısmen farklıdır ve bu destan 27 kıtadan oluşmaktadır⁸⁶. İlk olarak Sart-Kalmukların bu destan hakkındaki versiyonunu Burdukov kaydetmiştir.

⁸⁵ S. A. Kozin, “*Jangariada*”, İzdatel’s tvo Akademi Nauk SSSR, Moskova 1940, s. 62.

⁸⁶ Bkz. T. G. Basaganova, “Sart-Kalmit’skaya versiya Djangara”, *ALTAICA VIII*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Vostokovedeniya, Moskova 2003, s. 29–34.

Destanın içeriği şöyledir: “Jangar adlı kahraman Mangaslardan olan Gunan Ayul ve Donen Ayul ile savaşıır. Savaşıırken atının nalı kırılır, düşmanları kovalayamaz ve halkını toplayarak başka bir yere göç eder. Günler geçer, iyi günler geçirmeye başlar. Sonra bir bakar ki bir eşkıya gibi ama ondan daha da sert, kaba birisi bu Jangar kahramanla görüşmek ister. Otağına girince de o sert kişiyi kimse durduramaz. Bu kişinin ismi Hasan Tolga Manas’tır. Kendine güvenen, kaba dese kaba, sert bakışlarıyla, kötü davranışlarıyla Jangar’ı korkutmuştur. Jangar da bunu insan dışı bir varlık olarak algıladığından, ona ne isterse vereceğini söyleyerek hemen teklifte bulunmuştur. O zamanlarda Jangar’ın üç tane paha biçilmez değeri vardı. Biri çok yakışıklı ve kahraman olan- Mingmiya’dır. İkincisi hızlı, diğer atlara hiç benzemeyen, çok güzel ve Jangar’ın kutsal kabul ettiğı Zerde Külük atıdır. Üçüncüsü de kendi eşi Gerel Hatandır.

At- göçmen halkın en değeri varlığı olarak nitelendirilir. At hızlı, güçlü olursa sahibinin karakterine de yansıyacağı düşünülür. At insanın en sadık, en güvenilir dostu sayılır. Bütün Orta Asya göçmen halklarında at değeri bir hayvan özellik taşıdığından, ona büyük önem verilir. Bu yüzden Orta Asya’da meşhur hanların kahramanlıkları her zaman atlarıyla birlikte anlatılır.

Hasan Tolga Manas da Hanların en sevdiği varlığın at olduğunu düşünerek ondan atını ister, kararsız kalınca Jangar’dan atını zorla alıp gider. Bu haberler her yerde duyulur ve kahraman olan Jangar hiçbir şey yapmadan öylece kalakalır. Başka bir köyde yaşayan, fakir bir çocuk vardır: “Bizim hanımıza böyle yapılmaz, ben o Hasan Tolga Manas’ı bulacağım ve hanımızı sevindireceğim” diye onun arkasından gider. Ve onunla uçsuz bucaksız yerde dövüşerek, ondan Zerde-Külük’ü geri alır. Jangar Han’a atını geri getiren bu küçük çocuk artık han otağında, göz bebeğı gibi sevmeye başlar. Artık ona “Er-Hongor” adı verilir ve Jangar Han ona getirdiğı

Zerde-Külük atını armağan eder. Bir savaşta Er-Hongor ciddi biçimde yaralanır, iki omzunun ortasında ok kalır ve bunu kimse yerinden çıkaramaz. Bir rivayete göre ağır hastaları sadece ahlaki yönden çok temiz olanlar, kötü davranışlar yapmayan kadınlar iyileştirebilirdi. Bu özelliğe ise sadece Jangar'ın eşi Gerel-Hatan sahipti. Çünkü başka kadınlara göre bu kadın sadık ve kocasını hiçbir zaman aldatmamıştı. Hastayı iyileştirecek olan üfürükçü kadınların öncelikle kocalarına hiç ihanet etmemeleri gerekiyordu. Kocasını bir kez bile aldatan kadınlar bu seansta ortaya çıkardı. İlk aşamada Jangar'ın eşi kahramanın omzunun ortasındaki oku çıkarmayı başaramaz. Sonra itirafta bulunur ve hayatında bir kez yakışıklı Mingmiyan'a baktığını söyler. Bundan sonra oku dışıyla çıkarır⁸⁷. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Kalmuklar arasında kadınların yüksek ahlaki değerlere sahip olmaları beklenmekte ve bu özelliklere sahip olan kadınların da iyileştiricilik rolü üstlendikleri görülmektedir.

Destanda geçen kendine güvenen eşkıya niteliğindeki Hasan-Tolga Manas aslında Kırgızlardaki meşhur destanın kahramanıdır. Kalmuk dilinden tercüme edildiğinde “Hasan-Tolga” aptal, deli gibi anlamlara gelmektedir. Anlaşılan Kırgızlarla Kalmukların arasındaki kötü ilişkiler Kalmuk destanında bu şekilde yansımaları bulmuştur. Çünkü destanda kötü rolü üstlenen şahıs için “Manas” isminin kullanıldığı görülmektedir⁸⁸.

⁸⁷ Bkz. Basaganova, “Sart-Kalmıkskaya versiya Jangara”, s. 30–35.

⁸⁸ Basaganova, s. 35.

II. BÖLÜM

KALMUKLARIN DİNİ TARİHİ

Kalmuklar tarihi süreç içerisinde çeşitli inanç sistemleriyle karşılaşmışlardır. Bu inanç sistemleri onların kültürünü etkilemiş ve şekillendirmiştir. Kalmuklar arasında yayılan dinlerden biri Budizm olmuştur.

1. Kalmuklar Arasında Budizm

Herhangi bir milletin dîni tarihi - genel tarihinin bir parçasıdır. Bu nedenle, Kalmukların Budizm'i kabul etme tarihinin ana aşamaları etnik ve siyasi tarihinin aşamaları ile örtüşmektedir. Kalmukların kültür zenginliği kendi tarihi gibi eşsiz bir zenginliğe sahiptir. Yüzyıllardır Orta Asya'da göçmen olarak yaşayan Kalmuklar Budizm ile tanışmışlar ve bu dinle tanıştıktan sonra felsefi düşüncüyü ve çeşitli belgelerden bilimleri elde etmeye ve öğrenmeye başlamışlardır.

Moğol Hanı Cengiz Han genel olarak diğer din mensuplarına hoşgörüyle yaklaşmıştır. Din adamlarının tartışmalarını ilgiyle takip etmiş, onları vergi vermekten muaf tutmuş ve ibadetlerini tam bir özgürlük içinde yapmalarına izin vermiştir.

Budizm, Hindu kökenli Buda tarafından milattan önce VI. yüzyılda Hindistan'da kurulan din ve felsefi bir sistemdir. Günümüzde Hindistan, Çin, Mançurya, Moğolistan, Seylan, Tayland, Burma, Kamboçya, Laos, Doğu Bengal, Vietnam, Birmanya, Tayvan, Kore, Japonya ve Asya ülkelerinde Budizm mensuplarının büyük çoğunluğu yaşamaktadır⁸⁹. Budizm'in bir kolu olan Mahayana⁹⁰ mezhebi, Budizm'i

⁸⁹ Günay Tümer, "Budizm", *DİA*, İstanbul 1992, XI, s. 352.

⁹⁰ Mahayana mezhebi-Budacılığın iki büyük öğretisinden biridir. "Büyük araba" anlamındadır. Öğretisi, insanları doğru yola götüren bir araba sayılır. Büyük araba bütün toplumu doğru yola götürür,

yaymakta büyük bir rol oynamıştır. Mahayana mezhebinin önemli bir özelliği Budizm'i dünyanın her ucuna yaymak olmuştur. Mahayana mezhebi ilk önce Çin'de daha sonra Tibet'te başarılı yayılma faaliyetlerini yürütmüştür. VII. yüzyılda Orta Asya'ya girmiş ve IX-XI. yüzyıllarda resmi din haline gelerek güçlenen Budizm, Orta Asya'nın gözde görünür dini olarak kabul edilmiş ve daha da güçlenerek Orta Asya'nın önemli dinlerinden bir haline gelmiştir⁹¹. Bu arada Tibet bölgesine yakın yerde yaşayan Moğollar da Budizm'den nasibini almıştır.

Moğolların ve Kalmukların (Oyradlar) arasında Budizm'in yayılması iki dönem içinde gerçekleşmiştir. Birinci dönem XIII-XIV yüzyılları kapsamaktadır; ikinci dönem ise XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarını içermektedir. Yoğun olarak Moğolların Budizm'i kabul edişi XVII. asrın başlarında gerçekleşmiştir. Kalmuklar da bu dönemde Budizm'le yakından tanışmışlardır. Ama Kalmuklar arasında bu dinin geniş olarak kabulünün ne zaman gerçekleştiği tam olarak bilinmemektedir. Çünkü bu süreç yaklaşık birkaç yüzyıl kadar devam etmiştir. Budizm'in Rusya'da yayılması XVII. yüzyılda Kalmukların bu dinle ilişkisiyle paralellik arz etmiştir.

Kırgız- Kazakları birçok kez egemenlik altına alan Kalmuklar Kırgızların manevi dünyasını da düşünerek kendi inançlarını kabul ettirmek için çaba sarf etmişlerdir. Bu bağlamda Kalmukların yüz Kırgız gencini Lamaizm⁹²'i öğrenmesi için Lhasu'ya (Tibet) gönderdiği tarih kaynaklarında yer almıştır. Kırgızistan'da Isık-Ata çünkü büyüktür. Öteki "*küçük araba*" anlamında Hinaya öğretisiye küçüktür, ancak tek kişiyi içine alır ve onu doğru yola götürür.(Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, s. 294.)

⁹¹ Bkz. Tümer, *DİA*, s. 352–355.

⁹² Lamaizm-Tibet Budizmi. MS. 7.yüzyılda Tibet'e ulaşan Mahayana Budizm'i Tibet'in yerel dini olan anemist ve totemik anlayışlara karışmış Tibet Budizm'i denilen dinsel gelenek ortaya çıkmış.

Lamaizm'in lideri Dalay Lama'dır. (Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay, Ankara 1998, s. 231.)

kaplıcası civarında taşa yazılı dini metinler ve Buda'nın resimleri bulunmuştur. Bu buluntuların XVI. ve XVII. yüzyıla ait olduğu tespit edilmiştir⁹³.

Günümüzdeki Kalmuklar yaklaşık sekiz on asır önce kabul ettikleri Budizm'e derin bir taassupla bağlılıklarını sürdürmektedir. Kalmuklar Budizm'in Lama mezhebine mensupturlar. Kendi içlerinde çeşitli kademelerde rahipleri de vardır⁹⁴.

Moğollarla ilgili bazı kaynaklara göre Cengiz Han Kuzey Çin'e yaptığı seferde Çjun-Guan ve Hay-Yun adlı iki Budist rahibi esir almıştır. Hay-Yun Cengiz Han'ın emriyle Budizm'in temel inanç esaslarını gelecek imparator Kubilay'a öğretmiştir⁹⁵. Moğollara Budizm'in gelmesiyle "Lama" adı verilen rahipler de bu halk arasında çoğalmaya başlamıştır. Gerçekte Kubilay Han'ın koyu bir Budist olduğu bilinmektedir. Hatta Kubilay Han, Budizm'in, Taoist'lere karşı başarılı olması ve imparatorluk sınırlarında daha yaygın bir hale gelmesi için şahsi yetki ve devlet imkânlarını kullanmaktan geri kalmamıştır. Bu bakımdan onun Budizm'e yaptığı bu büyük hizmetlerinden dolayı kendisine Budist Lamaları tarafından "**Kutuktu**"(Muhterem, mukaddes kimse) ve "**Çakravartin**"(Kâinatın Hükümdarı) unvanları verilmiştir⁹⁶.

Ögedey'in oğlu Godan da Budizm'in yayılması için çok emek sarf etmiştir. Godan döneminde manastır okulları ve kiliseler inşa etmeye başlanmıştır. O faaliyetleri sırasında Sakiya Kilisesi ve bu kilisenin rahibi Gunga Çjaltsan'la çok

⁹³ Bkz. *Bizdin Kırgızstan*, s. 155.

⁹⁴ Gündüz, s. 231.

⁹⁵ http://kalmyki.narod.ru/projects/kalmykia2005/html/ocherki_1/1_III_6.htm////http://khurul.ru/?page_id=43. 25. 05. 2011.

⁹⁶ Zekeriya Kitapçı, *Türk- Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, Yedi Kubbe Yay, Konya 2005. s. 98.

yakın temasta bulunmuştur. Çin’de kurulan Yuan Hanedanlığının kurucusu Kubilay döneminde Budizm resmi din haline getirilmiştir⁹⁷.

İlhanlı devletinin şehit edilen müslüman hükümdarı Takudar Ahmet Han’ın yerine Argun Han (1284–1291) gelmiştir. Argun Han iyi bir Budist olup, kendisinin portresini Tebriz’deki meşhur Budist tapınağının bir duvarına resmettirmiştir. Küçüklüğünde Nesturi Hristiyanlığına bağlı olarak yetiştirilen Argun Han’ın döneminin, tarihçi Spuler “İran Moğolları” adlı eserinde belirttiği üzere “*Budizm’in yeni bir zaferi ve İslam’a düşmanlık devrinin başlangıcı*” olarak görmüştür. Takudar Ahmet Han’ın yıktırdığı kiliseler bunun zamanında tekrar tamir edilmiş ve onun döneminde Budizm ile Hristiyanlığın yayılmasına önem verilmiştir⁹⁸.

Oyrad siyasi liderleri idaresinde Togan ve onun oğlu Esen Tayci zamanında da Budizm yaygınlık kazanmıştır.

Moğol ve Oyradlar arasında XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarında Budizm’in ikinci dalgası başlamıştır. Moğol kaynaklara göre ilk olarak Tibet’teki Budist tapınağının rahibiyle Ordos’un hükümdarı olan Hutuktay Sezen Hun Tayci irtibata geçmiştir. 1576 tarihinde onun abisi Altan Han, Tibet’in dini önderi Sodnam Jamso Lamayı kendi yönetimine çağırmıştır. Sodnam Jamso 1578 yılında prensler ve din adamlarıyla toplanarak bir kongre düzenlemiştir. O, Moğol yetkilileriyle Budizm arasındaki ilişkileri düzenlemeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda yüksek bir kademedeki bulunan Lama Sodnam Jamso Tümet’lerden (Altan Han) “Dalay Lama III.” unvanını almıştır⁹⁹.

⁹⁷ http://khurul.ru/?page_id=43. 20. 08. 2011.

⁹⁸ Kitapçı, s. 175–176.

⁹⁹ http://kalmyki.narod.ru/projects/kalmykia2005/html/ocherki_1/1_II_3.htm. 12. 03. 2011.

Kalmuklar ve Buryatlar gibi bazı halklar XVII. yüzyılın başlarında Moğolların etkisiyle Budizm'i benimsemiştir.

Cengiz Han devletinin Moğolistan'da çöküşü ile XVI. yüzyıl arasındaki dönem hakkında kaynaklarda sınırlı bilgi bulunmaktadır. Ancak onların inançlarına dair bilgi veren kaynaklar Lamaizm'in onlar arasında yerleşmesinden önce güçlü Şamanî inanca sahip olduklarını göstermektedir¹⁰⁰.

Günümüzde Kalmukların büyük çoğunluğu Lamaist inancına bağlı olarak yaşamaktadır.

2. Günümüzdeki Kalmuklarda Budizm

Kalmuklar Budizm'in bir dalı olan Lamaizm inanç sistemine bağlı olarak yaşamaktadırlar. Ayrıca Kalmuklar arasında önemli oranda ateist de bulunmaktadır. Günümüzde Kalmukya Cumhuriyetinde 27 *Hurul* bulunmaktadır. Bu *Hurul* kelimesini sadece Kalmuklar arasında kullanılmaktadır. *Hurul*'un anlamı Kalmukların ibadet ettiği tapınaktır. Kalmuk Cumhuriyetinin 12 vilayetinde Kalmukların Lama tapınakları bulunmaktadır.

Kalmuklar her yazın gelişyle birlikte ilk ayların başlarında dini bayram kutlamaktadır. Onlar 1 Aralıkta milli bayram olarak "Zul" bayramını kutlamaktadırlar. Zul'un anlamı mumu yakmak anlamına gelmektedir. Zul bayramıyla yeni yıl başlayıp, eski yıl gitmektedir¹⁰¹.

¹⁰⁰ Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, ç. Aykut Kazancıgil, İşaret Yay, İstanbul 1998, s. 28.

¹⁰¹ <http://www.newsru.com/religy/25nov2010/buddhists.html>, 25. 11. 2010.

Ur Sar bayramı da dini bir bayramdır. Bu bayram Kalmukya'da Budizm'in kurucusu Buda Sakıyamuni'yi anmak amacıyla kutlanmaktadır. Bu bayramlarda dini metinler okunmakta ve dua edilmektedir.

Kalmuk Budizm'ini diğer Budistlerden ayırt edecek hususlar vardır. *Hurul* tarafından belirlenen belli bir soyla ilişkileri devam etmektedir. Onlara sahip olmayan soylarla ilişkide olmazlar¹⁰² ve dindardırlar. Kalmuklar arasında bilinen soylar vardır ki onlarla evlilik, akrabalık ilişkileri olur. *Hurul*'un karar çıkardığı soylarla hiç irtibatta olunmaz.

3. Kalmuklarda İslam

Orta Asya'da İslam fetihleri başlamazdan önceki yıllarda Hristiyanlık ve Budizm etkili olmuş ve bu coğrafyada bir hayli taraftar bulmuştur. Moğollar daha ziyade Türkler arasında yaygın olan Şamanî geleneklere bağlı kalmışlardı. Moğol ulusların başkanı, kurucusu olan Cengiz Han hayatı boyunca kendisini bir yüce varlığa adanmış ve bir Tek Tanrının himayesinde olduğuna inanmış ve en sıkıntılı anlarında O'na sığınmış, O'nun yardımını dilemiş, her zaman inancı sağlam bir kimse olmuştur. Bu fatih Şamanist olarak dünyaya gelmiş, Şamanist olarak büyümüş ve hayatının sonuna kadar koyu bir Şamanist olarak yaşamıştır. Başta Cengiz Han ve ondan sonra gelenler otuz üç defterden oluşan “**Yasalar**” gereği Müslümanların akarsuya girmesini, suda abdest almasını yasakladıkları gibi, onların kasaplık hayvanları, İslami usullere göre kesmelerini de yasaklamış ve ölü hayvan eti yemeye zorlamışlardır. Aksini yapanların Cengiz Han Yasaları tarafından boynunun vurulması emredilmiştir. Yine aynı Yasaların ilk maddesinde Yüce Varlığa olan inanç dile

¹⁰²http://ru.wikipedia.org/wiki/Буддизм_в_Калмыкии#. 18.04. 2011.

getirilmiş ve şöyle denmiştir: **“Tek Tanrı vardır. Bu Tanrı’ya tapılacaktır. Tek Tanrı’ya tapan dinler serbesttir”**¹⁰³.

Cengiz Han’ın çıkardığı yasalara göre “yenecek hayvanları boğazlarından kesmek yasaktır. Kasap, hayvanı bağlamaya ve göğsünü açarak kendi elleriyle kalbini çıkarmaya mecburdur. Bu yasalara bağlı olarak İslamî usulde hayvan kesimi yasaklanmış ve bu yasağa uyumayan Müslümanlar gözaltına alınmıştır¹⁰⁴. Pallas’tan elde edilen bilgilerden Kalmuklarda hayvanları Müslümanlar gibi boğazından kesenlere idam uygulandığı öğrenilmektedir¹⁰⁵.

Bazı uygulamadaki katı tutumuna rağmen Cengiz Han çevresindeki Müslüman aydınlar, tacirler, devlet idarecileri, hatta Hristiyan ve Budist rahiplere karşı her zaman büyük bir hoş görü içinde olmuş ve birçok hallerde onlardan yararlanmıştır.

Müslüman tacirlerin Moğol kabileleri arasında yaptıkları **“dini tebliğ ve irşat”** faaliyetleri hakkında yeterli bilgi kaynağı yoktur. Ama diğer taraftan Müslüman tüccarlar, Moğollar devrinde de **“medrese”** ve **“hangahlar”** inşa etmeye ve bu devirlerde **“ribatlar”** yapmaya devam etmişlerdir. Cengiz Han’ın önemli rakiplerinden biri Nayman kabileleri idi. Bu kabilenin beyi Kuçluk Han son derece katı bir İslam düşmanıydı. Cengiz Han’a isyan ederek Türk beylerini kendi idaresi altına toplamış ve Müslümanların Türkistan’daki merkezi olan Kaşgar’ı ele geçirmişti. Kuçluk zamanında Müslümanlar arasında Budizm veya Hristiyanlığın zorla yayılmasına çalışılmıştır. Onun için Doğu Türkistan’ın ve Yedi-Su’nun halkı Moğolları kurtarıcı olarak kabul etmişlerdir. Kuçluk’u yakalayan ve başını kesen Cengiz Han, hiç savaş çıkarmadan bu bölgeye hâkim olmuştur. Bu kadar geniş bir

¹⁰³ Bkz. Kitapçı, s. 12–32.

¹⁰⁴ Harold Lamb, *Moğolların Efendisi Cengiz Han*, İlgı Kültür Sanat, İstanbul 2006, s. 186.

¹⁰⁵ Ekrem Kalan, *Moğol Tarihi*, İQ Kültür Sanat Yay, İstanbul 2006, s. 162.

coğrafyaya sahip olan ve gittikçe genişleyen Cengiz Han ordusu kimseye yarar getirmemiştir. Çünkü Moğolistan civarında kalan kendi Moğol ulusu o dönemlerde yoksulluk ve fakirlik içinde yaşamış, her bir Moğol köle olarak satılmıştır. Cengiz Han başka yerlere gıpta ederek geçerken kendi ülkesini geliştirememiştir. Cengiz Han'ın ölümünden sonra büyük bir İmparatorluk haline gelen devlet artık yavaşça parçalanmıştır. Onun oğulları arasında çıkan ihtilaflarla ülkenin parçalanması yüzünden Moğollar devlet olma özelliğini kaybetmiştir. Böylece biri biriyle çatışan Cengiziler” arasında düşmanlık egemen olmuştur. Bunların en zeki, becerikli hanlarından biri Cengiz Han'ın torununun çocuğu olan Haydu çıkagelmıştır. Haydu iyi bir yönetici ve devlet adamı olarak bilinmeye başlamıştır. Onun en dikkat çeken özelliği çiftçilere yardım etmesi, haksızlıkla mücadelesi, işçileri desteklemesi olmuştur. Genellikle halk onun yanına korkmadan girebilmiş ve ihtiyaçlarını söyleyebilmiştir. O, hırsızlık yapanları ve kuralları çiğneyenleri çetin bir şekilde cezalandırmıştır¹⁰⁶.

Kuçluk Han eşi benzeri görünmeyen zulümle bütün Müslümanları kılıçtan geçirmiş ve kalanları da Hristiyanlığa girmesi için zorlamıştır. Arap tarihçisi Cüveyni'nin bildirdiğine göre; **“Onlara çok büyük bir zulüm edildi. Allah’a şirk koşan bu putperestlerin her istediğini şehir halkı yerine getirdi. Onların isteklerine karşı gelmeye kimse cüret edemedi”**¹⁰⁷ demiştir.

Kuçluk Han'ın Kaşgar'da ve Hoten'de Müslümanlara yaptığı bunca zulümler Cengiz Han'ı da üzmüş ve komutanlarından Cebe Noyan'ı onun üzerine göndermiştir. Kuçluk Han bundan haberdar olunca hemen izini kaybetmeye ve bulunduğu toprakları terk etmeye koyulmuştur. Bunlardan sonra Kaşgar, Hoten bölgeleri Cengiz Han'ın

¹⁰⁶ Bkz. Bizdin Kırgızstan, s. 129–130.

¹⁰⁷ Kitapçı, s. 44.

geniş imparatorluk sınırları içine girmiştir¹⁰⁸. Cengiz Han'ın ölümünden sonra onun yerine geçen üçüncü oğlu Ögedey büyük Moğol kurultayı tarafından “Hanlar Hanı” veya “Büyük Kağan” ilan edilmiştir. Ögedey'in gelmesiyle büyük imparatorluk huzur ve istikrar ülkesi haline gelmiştir. Ögedey Han'ın “Moğol Yasalarını” uygulamada doğan büyük sıkıntılar, daha açarsak Müslümanların kasaplık hayvanları boğazlayarak kesmeleri, onların akarsuda abdest almaları ve namaz kılmalarını yasaklayan emirlerinin karşısına dikilmiş ve bu sayede Müslümanlar onun devrinde rahat bir nefes almışlardır. Bir defasında Çağatay Han'la avdan dönerken bir Müslüman'ın akarsuya girdiğini yani abdest aldığını görmüşlerdir. Çağatay Han bu müslümanın derhal Moğol Yasalarına göre öldürülmesini istemiştir. Çünkü Moğol inancına göre; insanların akarsuya girmeleri, onu kirletmeleri çok büyük günah sayılmıştır. Bunu telafi etmek için Ögedey Han suya bir kese gümüş bırakmış ve sonra müslümanın; - **“Ben geliri az, ailesi ise kalabalık olan bir adamım. Bütün sermayem bu “keseden” ibarettir. Bu yüzden onu çıkarmak için bu cüreti gösterip suya girdim”** yolunda bir ifade vermesini tembih etmiş ve sonunda onu Çağatay Han karşısında beraat ettirmiştir. Ayrıca Ögedey Han ona on kese gümüş daha vermiş ve bundan sonra böyle bir şey yapmamasını söylemiştir¹⁰⁹.

İslam tarihçileri Ögedey Han'ın Müslümanlara karşı bu olumlu tutum ve davranışlarını hayırla yâd etmişler, onun İslam dinini diğer dinlerden üstün saydığını bildirmişlerdir. Onun ölümünden sonra Ögedey'in büyük oğlu Göyük Han “kağan” olarak onun yerine seçilmiştir. Onun iktidara gelmesiyle İslam âlemi tekrar Kuçluk'un yaptığı zulümleri görmüştür. Kendisi koyu bir Hristiyan olan Göyük Han'ın annesi ile birlikte Han ailesinden de Hristiyanlığı kabul edenler olmuştur. Onun altı senelik

¹⁰⁸ Bkz. Kitapçı, s. 34–50.

¹⁰⁹ Bkz. Kitapçı, s. 66–67.

iktidarda bulunması yerli Müslümanlar, hatta büyük İslam âlimleri için en sıkıntılı yılları oluşturmuştur. Bu dönem aynı zamanda yeni gelişmeye ve nefes almaya başlayan İslam kültür ve medeniyeti içinde bir yıkım olmuştur. Göyük Han bütün devlet işlerinde Hristiyanları göreve getirmiş ve Hristiyanlara fazlaca önem vermiştir. Ayrıca Nesturi papazları onun sarayları ve yakın çevresinde büyük ilgi görmüştür. Hristiyan papazlar ve Budist Lamaların elinde oyuncak haline gelen Müslümanlar Göyük Han'ın ölümünden sonra onun yerine geçen Mönke Han döneminde daha rahat bir ortama kavuşmuş, Müslümanlar için bu dönem altın bir devir olmuştur. Onun zamanında Müslümanlar, Ögedey Han devrinde olduğu gibi tam bir adalet, hoş görü ve dini serbestliğe kavuşmuştur. Mönke Han bütün din adamlarını; **kadı, müftü, imamlar, Hristiyan rahipler ve Budist Lamalarını**, ayrıca geçimini temin edemeyecek derecede aciz ve fakir kimseleri, her türlü vergiden muaf tutmuştur. Sadece Yahudi Hahamları bunun dışında kalmıştır¹¹⁰. Bunun niçin böyle yapıldığı ise belli değildir.

Mönke Han koyu bir Şamanist idi. Fakat aynı zamanda Budistlere ve Tao dinine bağlı kimselere de büyük bir ilgi göstermiştir. Hatta bu yönde daha ileri gitmiş ve 1256'lı yıllarda kendi sarayında **“Budist Ruhaniler”** meclisi toplayarak Budistlere olan yüksek teveccühünü ortaya koymuştur. Mönke Han'ın ölümünden sonra yerine Kubilay Han gelmiştir. Kubilay Han da bir Budist idi. Bu dönemde Budizm'in resmi din haline geldiği bilinmektedir. Mönke Han, Ögedey zamanında olduğu gibi bütün dinlere hoş görü ile davranmış ve Müslümanlar serbestlik içinde yaşamıştır. Kubilay'ın torunu olan Ananda İslam'ın gelişmesinde büyük gayretler sarf etmiştir. Ananda **Tankut** bölgesinde vali atanmasıyla İslami tebliğ ve irşad faaliyetleri başlatılmış ve neticede 24 şehir ahalisinin çoğunluğu Müslüman olmuştur. Ayrıca

¹¹⁰ Bkz. Kitapçı, s. 83–86.

Ananda kendi emrindeki 150.000 kadar Moğol birliğinin çoğunun Müslüman olmalarını sağlamıştır. Bu gelişmeyle Çin'in kuzey batısında İslam dini bir medeniyet haline gelmeye başlamıştır. O zamanlarda dedesi Kubilay hayata veda edince yerine Ulcay Timur geçmiş ve Ananda'ya karşı mücadelede bulunmuştur. Ulcay Timur'un genç yaşta ölmesiyle, Ananda'ya büyük bir fırsat doğmuştur. Onun amacı büyük Moğol Kağanlığını ele geçirerek "Hanlar Hanı" olmak, İslam dininin bütün Moğollar tarafından kabul edilmesini sağlamak ve devletin resmi dini olmasını temin etmektir. Onun koyu bir Müslüman olması, bütün Budist rahiplerini dehşete düşürmüştü ve neticede Budist olan yeğeni Kayşan tarafından şehit edilmiştir. Bununla beraber Kubilay Han Cengiz Handan 67 yıl sonra öldüğünde, onun soyundan gelenlerin hemen hepsi, çoktan İslam dinini kabul etmiş bulunuyorlardı. İslam dinini kabul etmemede ısrar eden sadece Kubilay ve onun soyundan gelenler kalmıştı¹¹¹.

Moğol boyları arasında İslam'ın yayılmasında önemli katkısı olan büyük mutasavvıf ve değerli âlim *İmam Sa'dü'd-Din Muhammed b. el- Müeyyede* (651/1253) dir. Bu zat Çağatay döneminde İslam tebliğ ve irşat faaliyetine girişmiş ve bu sayede yüzlerce, binlerce Moğol Müslüman olmuştur. İslam tarihçilerinden *İbn Tağrıberdi* (ö.874/1470) "En-Nücümü'z Zahire" adındaki eserinde şöyle demektedir; "O, son derece abid, zahid, İslam dinine gönlü ve kalbini kaptırmış, son derece âlim ve ibadetine düşkün bir kimse idi. O Türk yurtları ve Tatarlar arasında İslam dininin yayılması için tebliğ ve irşat faaliyetlerine çıkmış ve çevresinde birçok Moğol Beyi toplanmış ve o Moğol beyleri ona çok iyi davrandıkları gibi pek çok hediyeler de vermişlerdi. Bu arada onun tebliğ ve irşatları ile göçebe Moğolların pek çoğu Müslüman olmuşlardır"¹¹².

¹¹¹ Bkz. Kitapçı, s. 93-102.

¹¹² Kitapçı, s. 124.

Çağatay Hanlığında birçok Moğol boyları İslam'ı kabul etmiştir. Çağatay Hanlığında ilk Müslüman hanı Mübarek Şah (1266–1271) olmuştur. Bu Mübarek Şah Çağatay'ın torunudur. İlk Müslüman Han olmasıyla kısa bir zaman iktidarda kalabilmiştir. Kısa süren bu iktidarın yerine Çağatay'ın üçüncü kuşaktan torunu Barak Han gelmiştir. Barak Han da Müslümandı ve ona özgün olarak “Giyasü'd-Din” unvanı verilmişti. Ne var ki barış içinde yaşamakta olan bu Moğol boyunun huzuru uzun sürmemiştir. Ögedey'in torunu olan Haydu Han ortaya çıkmış ve aralarında tahta kavgası başlamıştır. Bu taht meselesi yüzünden iki akraba Moğol boyu arasında mücadele başlamış, kazanan Haydu Han olmuştur. Haydu Han'ın tahta geçişiyle Barak'ın samimi gayretleri boşa çıkmış ve sahipsiz kalan yeni Müslümanlar eski dinlerine yani Şamanî geleneğe dönmüşlerdir¹¹³.

İlhanlı Hanlığında İslam'ın yayılması İran'ın ele geçirilmesiyle gerçeklemiştir. İlhanlı Hanlığının kurucusu olan Hülagü Han - Cengiz Han'ın dördüncü oğlu Tuluy'un oğludur. Hülagü yönünü Bağdat'a çevirmiş, İslam medeniyet ve kültür şehrini harap etmiştir. Ama bununla birlikte onunla gelen Moğol ordular Müslüman olmuştur. İlhanlı devletinin en saygı ve övgülere layık Hülagü'den sonra Takudar Ahmet, Han olmuştur. Takudar Ahmet Han Müslüman idi. Çocukluk yıllarında Hristiyan din ve terbiyesi üzerine yetiştirilmiş, vaftiz olmuş hatta Nikola adını almıştı. Onun döneminde İlk faaliyet olarak Budist ve Hristiyan tapınaklarının yerine İslam'ın mabetleri açılmış ve İslam dininin yayılması için harekete geçilmiştir. Onun geniş İlhanlı ülkesinde estirdiği bu güzel hava ve elindeki bütün imkânları İslam dininin gelişme ve ilerlemesi yolunda sarf etmesinin çok büyük faydaları olmuştur ve bu sayede Moğol aristokratları dâhil, pek çok Moğol Müslüman olmuştur. Ne yazık ki Takudar Ahmet Han'ın şehit edilmesiyle İlhanlı yurdunda İslam dini için yeni ve

¹¹³ Bkz. Kitapçı, s. 124–127.

karanlık bir devir başlamıştır. Ondan sonra Argun olmak üzere, Keyhatu ve Baydu gibi peş peşe gelen Moğol Hanları, tamamen İslam'ın gelişmesine karşı çıkmışlar ve Müslümanlar zor durumda yaşamışlardır¹¹⁴.

Moğol-Türkmen yakınlaşması ve İran kültürünün etkisi İslam'ın yayılmasına katkı sağlamıştır. Moğolların Budist ve Hristiyanlara olduğu gibi Şiîlere de hoşgörülü davranmaları İran'da Şiîliğin yayılmasını büyük ölçüde etkilemiştir. Cengiz Han'ın ölümünün üzerinden henüz yarım asır geçmeden Berke Han zamanında (1256–1266) İslam, Altın Orda devletinin resmi dini haline gelmiştir. Berke Han Cengiz Han'ın torunu, Cuci Han'ın oğlu, Batu Han'ın kardeşi ve Altın Orda hanedanının hükümdarıdır. Büyük bir Müslüman hükümdar olmadan önce Harizm'de bulunduğu sıralarda İslam'ı kabul etmiştir. Tarihte ilk Müslüman Altın Orda hükümdarı olarak geçen Berke Han zamanında İslam'ın zirvede yaşadığı bilinmektedir. Berke İslam'la yasayı birleştirerek, devleti en güzel biçimde yönetmiştir. Onun zamanında Kuran-ı Kerim'i öğrenmek için okullar açılmış, sarayında imamlar âlimler ve müezzinler bulunmuştur. Ticari ilişkilerin artmasıyla İslam süratle yayılmıştır¹¹⁵.

Harezm, Maverâünnehir, Horasan ve bütün doğu İslam ülkeleri onun hâkimiyetinin bir parçası olmuştur. Kısa sürmesine rağmen Moğol hâkimiyeti Yakındoğu'da pek çok olumsuz iz bırakmıştır. İstila sırasında Maverâünnehir, İran, Irak ve Anadolu şehirleri büyük zarar görmüş, kaynakların rivayetlerine göre milyonlarca insan öldürülmüştür. Tarihçiler arasındaki yaygın kanaate göre İslam tarihinde Moğol istilasına mukayese edilecek başka bir felaket yoktur. Moğollar İslam kültür ve medeniyetini çiğneyip tahrip etmişler ve İslam ülkelerini harabeye çevirmişlerdir. Mescitler ahır haline getirilmiş, mushaf sayfaları hayvanların ayakları

¹¹⁴ Bkz. Kitapçı, s. 170–174.

¹¹⁵ Enver Konukçu, “Berke Han”, *DİA*, İstanbul 1992, V, s. 506–507.

altına serilmiş, İslam kültür mirasına dair kıymetli eserler yakılmış veya nehirlere atılmıştır. Bu istilayı bizzat yaşamış kişilerle görüşen Ortaçağ'ın en güvenilir tarihçilerinden İbnül-Esir Tatar istilasının (Arapça kaynaklarda Moğollara Tatar sözcüğü kullanılmaktadır) Hz. Âdem'den beri insanoğlunun maruz kaldığı en büyük felaket olduğunu ve Buhtunnasr'ın İsrail oğullarına yaptığı katliamla asla karşılaştırılmayacağını kaydeder¹¹⁶.

1710- 1876 yılları arasında başşehir Hokand olmak üzere Fergana bölgesinde hüküm sürmüş Özbek devleti mevcuttu. 1721 yılında bu devletin kurucusu sayılan Şakruh Han öldüğünde, onun yerine halefi olarak Abdülkerim geçmiştir. Bu dönemlerde Kalmukların zayıfladığını fırsat bilerek 1758'de Hokand Hanlığının sınırları genişletilmişti. Zaten 1758 tarihinde Kalmukların Çin tarafından yok edildiğinde, Orta Asya'nın Fergana bölgesi ticaret merkezi haline dönüşmüştür. 1822 yılında Hokand tahtına Muhammed Ali Han gelmiş ve Çin'e karşı aktif siyaset takip ederek Kaşgar Hocalarını desteklemiştir¹¹⁷.

Kalmukların İslam'la tanışmaları uzun bir tarihi süreci kapsamıştır. Kalmuklar Cungan Hanlığı çöktükten sonra, Kırgızistan'ın kuzeyinde yerleşmeye başlamıştır. Artık hayatlarını daha güzel geçirmek ve güven altında olmak için Kırgızistan'dan göç ederek, Çin Hükümet idaresine kendilerini teslim etmiştir. Çin Hükümdarı o zamanlarda Maçin Hanlığıyla savaşmıştır. Kalmukların Çin idaresine girmesinin ardından Çin hükümdarı onlardan asker talebinde bulunmuştur. Kalmuklar da yedi güçlü asker vermiş ve Çin Maçin Hanlığıyla yaptığı savaşta galip gelmiştir. Çin

¹¹⁶ Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayıncılık, İstanbul 2005, XXX, s. 228.

¹¹⁷ Enver Konukçu, "Hokand Hanlığı", *DİA*, Diyanet Vakfı Neşriyat Yay, İstanbul 1998, XVIII, s. 215–216.

hükümdarı bu yedi askerin hangi dine ait olduğunu sormuş ve onların Müslüman olduğunu öğrenmiş, bunu duyduktan sonra Han onların rütbesini yükselterek, altın, gümüş, değerli eşyalarla ödüllendirmiştir¹¹⁸. Burada vurgulanacak husus Çin hükümdarının Müslümanlara karşı gösterdiği hoşgörölü tutumdur.

Kalmuklar İslam'ı kabul ettikten sonra İslam âlemi ile uyumlu bir yaşam kurmuşlar hem de yerleşik hayata geçerek “Türkçe” konuşur olmuşlardır¹¹⁹.

Altın Orda devleti, Batu Handan kısa bir süre sonra, Berke Han (1256–1266) döneminde İslam dinini resmen kabul etmiştir. Altın Orda 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başlarında çökmeye başlamasının ardından hanlıklar dönemi başlamış ve bölgede; Kazan, Astarhan ve Kasım Hanlıkları kurulmuştur¹²⁰.

Altın Orda hanlarının İslamiyet'i kesin olarak kabulü Müslümanları Ortadoğu'da güçlendirirken, Hristiyanlığın gücü de azalmıştır. Macarların yarı egemenliği ve misyonerlerin çalışmalarıyla Hristiyanlığı kabul etmek üzere olan Kıpçak bozkırları yönlerini kesin olarak değiştirip İslamiyet'e yönelmiştir. Diğer yandan İslamiyet, kimi başarılarına rağmen ona kısmen direnç göstermiş olan Orta Asya'nın Altay dağları bölgesi dışarıda tutulursa batı Türkistan'da ve sonradan Çin Türkistanı'nda ya da Sinkiyang adı verilen Doğu Türkistan'da etkili bir biçimde yayılmıştır¹²¹.

¹¹⁸ Burdukov, s. 52.

¹¹⁹ Ş, Egemberdiyevi *Muşla Çon Enemdin Sancırası*, Çelpek, 2006, s. 21.

¹²⁰ Bkz. Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976, s. 59–114.

¹²¹ Bkz. Uli Schamiloğlu, “Altın Ordu”, *Türkler*, c. VIII, s. 425–426.

4. Kalmukların İslam Anlayışı

Moğol boylarının İslam'la tanışması, birçok hükümdarın İslam dinini benimseyerek, bu dinin yayılması ve resmi din haline gelmesi için yaşanan gayretlerden yukarıda söz edilmiştir. Çoğunlukla Türk mutasavvıf âlimlerinden etkilenerek İslam'ı seçen Kalmuklar arasında bu âlimlerin önemli yeri vardır. Kalmuklar'ın İslam anlayışında bazı İslam mutasavvıfların ve âlimlerin olumlu etkisi olmuştur. Kalmukların Türkistan'da yaptığı seferlerde, XVIII. yüzyılda Kazaklar'la mücadele ederken, Türkistan bölgesindeki İslam anlayışlarından etkilenmişlerdir. Hatta bazı tarihi kaynaklara göre İslam'ı kabul eden Kalmuklar yerli halkla asimile olmuştur. İslam anlayışları Türkistan civarında kök salmaya başlayan İslam mezhepleri dıştaki yabancıları da kendine çekmiştir. Nakşibendiye müntesipleri XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Türkistan'da Kalmuk Budistlerine karşı mücadele etmiş ve bölge Müslümanları nezdinde büyük bir saygınlık kazanmıştır. Her ne kadar Kalmuklar Budizm inancına mensup olsalar da Budizm dışında özellikle İslam'dan büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Orta Asya'da dört büyük İslam tarikatı o günlerde itibar görmüştür. Bunlar Yeseviyye, Kübreviyye, Nakşibendiyye ve Kadiriyyedir¹²². Kalmukların İslam anlayışında bu tasavvufi hareketlerin etkisi olmuştur.

5. Günümüzde Kalmukya Cumhuriyetinde İslam

Kalmuklarda günümüzde İslam dini yok denecek kadar az etkilidir. Kalmukya Bütün okul programlarında 2010 yılında 1 Nisan tarihinden başlayarak “Ortodoks Kültürün Esasları”, “İslam Kültürünün Esasları”, “Budist Kültürün Esasları”, “Yahudi

¹²²Osman Türer, “Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya ve Kafkaslar'da Sufi Tarikatlar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, XIX, s. 56.

Kültürün Esasları”, “Dünya Dinleri Kùltürlerinin Esasları” ve “Laik Kùltürün Esasları” adlı programlar ders programına katılmıştır. Kalmuk Özerk Cumhuriyetinde 2003 yılından 2009 yılına kadar İslam Diyanet merkezleri açılmıştır. Bu merkezlerin faaliyetlerini ne derece yürüttüğü veya yürütmediğı ayrıntılı olarak bilinmemektedir¹²³.

¹²³<http://www.pravoslavnoe-obrazovanie.ru/http://iskalko.ru/1030800792087>↑ Информация пресс-службы Министерства образования и науки Российской Федерации о реализации плана мероприятий по апробации в 2009—2011 годах комплексного учебного курса для общеобразовательных учреждений «Основы религиозных культур и светской этики».
09.12.2009.

III. BÖLÜM

KALMUKLARIN HALK İNANIŞLARI ve UYGULAMALARI

Kalmuklar köken olarak bir Moğol boyudur. Ancak tarihte Türk toplulukları ile de sıkı ilişkileri olmuştur. İnanç ve kültür olarak Kalmuklar her ne kadar kendilerine özgüllükleri korumuşlarsa da, bölgedeki Türk inanç ve kültüründen de etkilenmişlerdir. Günümüzdeki Kalmukların halk inanış ve uygulamaları bölgede egemen olan İslam'ın da etkisiyle şekillenmiş geleneksel inanış ve uygulamalardır. Bu inanış ve uygulamalar Kalmuklar arasında yaptığımız gözlemlere Kalmuk kaynak kişilerin verdiği bilgilere ve Kalmuklarla ilgili yapılmış çalışmalardan elde edilen verilere dayalı olarak hazırlanmıştır.

1. Geçiş Dönemleri İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Bütün toplumlarda halk inanışları ve uygulamaları geçiş dönemleri olarak bilinen doğum, evlilik ve ölüm etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu inanışlar ve uygulamalar her toplumun geleneksel kültürü hakkında önemli bilgiler verir niteliktedir. Biz de bu bağlamda Kalmukların geçiş dönemleri ile ilgili inanış ve uygulamaları inceleyeceğiz.

a. Doğum ve Doğum Sonrası İle İlgili İnanışlar

Bir ailede çocuğun dünyaya gelişi en güzel mutluluktur. Müslüman Kalmuklar bu güzel mutluluğu İslami geleneklere göre yaşarlar. Sart Kalmuklarda çocuğun doğumu aile ve soy için en önemli sevinç haberidir. Toplumdaki yüksek mertebeye sahip saygın yaşlılar, itibarlı erkek ve kadınlar çocuk için hayır duasında bulunurlar.

Ailede yenedünyaya gelen bebek soyun, gelenek ve adetlerinin devamı ve milletin ölümsüzlük sembolü olarak görülür.

a. a. Hamilelik Dönemi ile İlgili İnanış ve Uygulamalar

Sart Kalmuklar çocuğu taşıyan anneye çok itibar gösterirler. Hamile olan kadını evin ağır işlerinden uzak tutarlar ve köyün dışında başka bir yere gitmesini yasaklarlar. Böyle bir durumda hamile olan kadının yanında birisinin eşlik etmesini sağlarlar. Onları kötü ruhlardan, manevi güçlerden korumak için sadece onlara özgü tılsım yaparlar. Hamile kadın bu tılsımı elbisesinin içinde taşır. Bu tılsımın içinde Kuran'dan ayetler veya ayı tırnağı, puhu kuşu pençesi bulunur. Bunların kadını bedduadan ve “albarstı”dan koruduğuna inanılır. Hamile kadınlar bu tılsımları sol göğsünde, omuzların yanına takarlar¹²⁴.

Hamile kadını korumak için Kalmuklar arasında başka uygulamalara da rastlanır. Bu amaçla gece gündüz evin içinde ateş yakılır. Ateşin yanına da keskin bıçaklar konur. Bunlar kötü ruhları, manevi güçleri korkutmak ve kaçırmak amacıyla yapılır. Hamilelikte deve etinin yemesini yasaklarlar. Devenin etini yiyen kadının doğumunun gecikeceğine, saçları ile tırnaklarının uzayacağına inanırlar. Ayrıca hamile kadının nefret ettiği birisi varsa ona benzeyeceğine de inanılır¹²⁵.

¹²⁴ Kaynak kişi: Bektur Mansurov'dan alınmıştır. 63 yaşındadır. Kırgızistan, Isık-Göl ili, Çelpek köyü. Bektur Mansurov Sart Kalmuklardan çıkan tarihçi, şecereci bilim adamıdır. Onun birçok makalesi ve “İnsandar döölötü”, “Ömürü örnök insandar” adında iki kitabı vardır. Bu kitaplar Sart Kalmukların aydınları hakkında bilgi vermektedir.

¹²⁵ Kaynak kişi: Totu Mansurova'dan alınmıştır, 60 yaşındadır. Kırgızistan, Isık- Göl ili, Çelpek köyü.

a. b. Doğumla İlgili Adetler

Kırgızistan’da yaşayan Müslüman Kalmukların birçok adet gelenek ve halk inanışı Kırgızlardakine benzer. Hatta çoğu zaman onlardaki uygulamalardan ayırmak mümkün değildir. Kamuklarda çocuk doğduktan sonra aile ve akraba bireylerine müjde verilir, bundan sonra tören yapılır. Çocuğun doğumuyla ilgili birçok âdet uygulanır. İlk önce **“süyünçü”** olarak adlandırılan müjde verilir. Müjde veren kişiye güzel bir hediye takdim edilir. Ondan sonra bebeği görmek için de hediye vermek gerekir. Buna **“köründük”** denir. Bunun yanında bebeğin sağlıklı olması için yeni doğan bebeğe eritilmiş sarı may adı verilen yağ verilir. Doğumdan belli bir süre geçtikten sonra akrabalar arasında **“Centek”** veya **“Beşik Toy”** denilen büyük merasim gerçekleştirilir. Çocuk doğduğunda ilk yapılacak törenlerden biri **“Centek Toy”** dur. Bu törende güzel bir şekilde yemekler hazırlanır ve ailenin yakın akrabaları, kardeşleri ile komşuları çağırılır¹²⁶.

b. Çocukla İlgili İnanış ve Uygulamalar

Çocuğun ilk günlerinde dışarı çıkmamasına özen gösterilir. Eğer çıkılacaksa çocuğun alnına ocak veya kazandan siyah is sürerler.

Çocuk beşiğine yatırılırken söylenmesi ve dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Çocuğu eline alan yaşlı kadın beşiğe koyarken şöyle der: “Benim elim değil, Umay Ana, Fatmatüz Zehra’nın elidir”. Bundan sonra ise: “Umay Ana uyku ver, beşik sahibi sağlam koru” şeklinde dua eder.

Bebeğin kırkinci gününde onu ılık, kırk kaşık suyla yıkarlar ve rahim içinde gelişen saçını keserler. Bu saça da Kalmuklar arasında **“karın çaç”** denir. Bu kırkinci

¹²⁶ Karşılaştırarak Bakınız: Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*,

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005. s. 96–115.

günde ayrıca çocuğa armağan etmek üzere yağlı ekmek yapılır. Buna *“may tokoç”* veya *“kırk çelpek”* denir.

Sart Kalmuklar çocuklarını kötü varlıklardan ve manevi güçlerden korumak için onlara özgü tılsımlar yapar. Bu tılsımlar genellikle beşiğe veya onların giyimlerinin içine takılır. Tılsımların yapılmasında çeşitli hayvan ve kuşlara ait nesneler bulunur. Eğer ailede erkek çocuklar yaşamıyorsa onu hayata bağlamak için ayak bileğine veya bir kulağına küpe takarlar. Aynı amaçla çocuğun saçını uzatma uygulaması da vardır.

Sart Kalmuk kadınları, boş beşiği sallamanın iyi olmadığına inanırlar. Çünkü bu durumun, kadının bir daha çocuğunun olmayacağını işaret ettiğini kabul ederler. Sart Kalmuk kadınları taşıdığı bebeğe doğuruncaya kadar hiçbir hazırlık yapmazlar. Onların giyimleri bebek doğduktan sonra alınır. Eğer bebeğe doğmadan önce hazırlıklar yapılırsa kötü şeylerle karşılaşacağına inanılır.

Çocuğun ilk dişi düştüğünde ve yerine sağlam dişleri çıktığında çocuğun eski dişlerini ekmek için içine koyarak köpeğe verirler. Köpeğe verirken “eski dişimi al, senin dişini ver” denilir ve köpeğe veren çocuk arkasına bakmadan eve girer. Çünkü halk arasında köpek dişlerinin güzel olduğu kabul edilir¹²⁷.

Çocuk kendi başına attığı ilk adımdan sonra ona büyük bir tören düzenlenir. Buna da *“tuşoo kesüü”* denir. Bu törende çocuğun ayakları yün iple bağlanır. Bu iplerin özellikle beyaz ve siyah olması gerekir. Buna da *“ala ip”* denir. Bu iki renk halk arasında *“aydınlık ve karanlığın”, “iyilik ve kötülüğün”* hayatın başlangıç adımları olarak değerlendirilir¹²⁸. Bu iplerin sembolize ettiği anlam çocuğun beşikten itibaren hayatın acı ve kötü olaylarına hazırlanması ve tahammül etmesi gerektiğini

¹²⁷ Kaynak kişi: Bektur Mansurov’dan alınmıştır. 63 yaşındadır. Kırgızistan, Isık-Göl ili, Çelpek köyü.

¹²⁸ B. Soltonbekov, *Aalam*, “Kılımdardı Karıktan Kırgızdın Kaada Saltarı”, No:7, s. 7.

gösterir. “*Tuşoo kesüü*” merasimi sabah 10 ile 11 saatleri arasında yapılır. Bu tören şöyle gerçekleşir: Evin yanında duran, ayakları bağlı çocuğun karşısına küçük çocuklar toplanır. Toplanan çocukların yaşları 8 ile 12 arasındadır. Onlar tek sıra halinde büyüklerin talimatını bekleyerek dururlar. “Başla” emrini duyduktan sonra çocuklar hep birlikte yün ipe bağlanan çocuğa doğru koşarlar. Onlardan birinci gelen çocuk, bebeğin yanında duran akrabaları tarafından uzatılan bıçağı eline alır ve ayakları bağlanan çocuğun ipini keser. Bu birinci gelen çocuk bıçağı kendisine alır ve ona küçük bir hediye verilir. Bu yarış töreni birkaç kez tekrarlanır. Bu tören ilk önce çocuklar sonra da büyükler arasında yapılır. Her koşunun birincisine ayrı ayrı hediyeler verilir ve aldıkları bıçaklar onlara hediye edilir¹²⁹. Bu yarışların amacı büyüsel bir yolla çocuğun kendi başına çabucak yürümesini öğretmektir.

Sart Kalmuklarda erkek çocuğu sünnet etmek için tek sayılı yaşların olmasına önem verirler. Genellikle çocuklar İslami usullere göre 3, 5 ve 7 yaşlarında sünnet edilir. Bütün bu uygulamalar soyun devamı ve milletin varlığını sürdürmesi için yapılır.

b. a. Ad Koymayla İlgili İnanışlar ve Uygulamalar

Çocuğa konulacak ismin anlamlı olmasına özen gösterilir. Kalmuklarda gelenek ve adetlere göre kadın çocuğa ad veremez. Çocuğa bir törenle ad verilir. Bu törene anne babanın bütün akrabaları katılırlar. Törene herkes gönlünden ne koparsa bir hediyeyle gelir. Çocuğa yedi gün içinde isim konur. Ailenin büyük fertleri çocuğa ad koymadan önce ismin anlamının onun karakterine yansıtacağına inanarak çocuğun kişilik özeliğine uygun bir isim seçmeye çalışırlar.

¹²⁹ Kaynak kişi: İtikeyev İrimbek, 55 yaşındadır. Kırgızistan, Isık-Göl, Çok-Tal köyü.

Törene ilk önce bir molla (hoca) çağırılır. Çocuk sert bir beze konur ve rulo şeklinde sarılır. Kızın kaynatası olan kişi, evin babası çocuğu eline alır ve kapıdan bir buçuk metre uzaklıkta bir mesafede onu yuvarlar. Eğer kaynatası yoksa kaynanası çocuğu kucığına alır. Kocasının anne babası da yoksa o zaman kızın ebeveynleri bu görevi üstlenir. Çocuğu yuvarladıktan sonra onu bir molla eline alıp kulağına ezan okur ve bununla birlikte ona ad koyar. Bu törende çocuğa güzel bir dua edilir, anne babalarına da mutluluk dileklerinde bulunulur. Ad verirken çeşitli isimler koyarlar. Bebeğin sağlıklı olması için erkek çocuklara Bektur (sağlam dur), Tursun (Dursun), Kubat (kuvvetli), Turdukoco gibi isimler konur. Kız bebeği için de Carkınay (parlayan), Ayım (Hanım), Roza (gül çiçeği) ismi verilir¹³⁰.

Kalmuklar Müslüman oldukları için çocuklara Abdurahman, Ömer, Ayşe gibi İslam büyüklerinin ismi ve İslam dinine özgü Magrifa, Salavat, Abdulhak, Raimbek, Kurmanbek, Nurmuhammed, Nurbek gibi isimler verilir.

c. Evlilikle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Her millette olduğu gibi Kalmuklarda da evlilik kutsaldır. Önceleri gençlere anne babaları eş seçerken, şimdilerde ise gençler kendileri eşlerini seçip evlenebilir. Onlarda Kalmuk halkından başka birisiyle evlenme yasağı yoktur. Bir Kalmuk istediği kimseyle evlenebilir. Evlenecek adaylar ilk önce anne babalarını tanıştırır ve küçük bir merasim şeklinde “**nişan**” töreni yapılır. Bu iki çiftin anne babaları biri birine saygı ve hürmet olarak “**Dünür**” adıyla hitap ederler. Anne babayı ismiyle çağırarak saygısızlık sayılır. Geleneklere göre damadın ebeveynleri gelin adayının kulağına gümüş küpe takarlar. Buna “**söykö saluu**” (küpe takmak) denir. Nişan töreninde kıza altın veya gümüşten bir küpe getirilir ve ona armağan edilir.

¹³⁰ Bkz. Bektur Mansurov, *İnsandar Döölötü*, Bışkek 2004, s. 102–245.

Nişan töreni yapıldıktan sonra düğün hazırlıkları başlar. Düğün hazırlıkları yapılırken evlenecek olan çiftler ara sıra görüşürler. Onların görüşmesi için uygun bir yer hazırlanır. Buna **“car körüşüü”** (yar görüşmesi) denir. İki çiftin birbirine alışması için eğlenceler düzenlenir. Kırgız halkının milli oyunlarından biri olan **“Kız Kuumay”** (Kız Kovalama) oyunu oynanır. Bu eğlenceler çoğu zaman sabaha kadar devam eder. Geleneklere göre gelin olacak kız, kızlar arasında **“son bekârlık günü”** adıyla küçük bir tören düzenler. Düğün günü Sart Kalmuklarda gelin olacak kızın anne babası kızlarıyla vedalaşır ve kızlarını damada verirler. Buna **“kız uzatuu”** denir. Bu törende anne baba sanki kızıyla hiç görüşmeyecek gibi arkasından ağıtlar yakar, ağlar ve daha çok babasıyla vedalaşır. Kızın baba evinden ayrılmasına ağlanır¹³¹.

Evlilik uygulamalarında Sart Kalmuklarda görülen ilginç bir uygulama vardır. Damadın annesi ile gelinin annesi güreşirler. Bunun için kızın annesi iki büyük pantolon hazırlar. Anneler bu pantolonları giyerek güreşirler. Güreş sonunda kibarca kendi evine gelen ve kızının elini isteyen damadın annesine, kızın annesi yenilir. Bu, kızın annesinin yeni evliliği onayladığı anlamına gelir. Kalmuklarda büyük miktarda kalın isteme âdeti yoktur¹³².

Kırgızistan’da yaşayan Sart Kalmuklarla ilgili belgesel bir filmde evlilik töreni şöyle devam etmektedir: Yeni evlenen çiftin merasimi bittikten sonra damadın getirdiği hediyeler gösterilir. Buna **“kurcun söögü”** denilir. Kızı almaya gelen damat ve arkadaşları kızın ailesi tarafından ağırlanır. İkram edilecek yiyecekler büyük tabaklara konur. Bu tabakların sayısının dokuz olması gerekir. Buna **“dokuz tabak”**

¹³¹ Karş. Bkz: Polat, s. 146- 153.

¹³² Kaynak kişi: Totu Mansurova’dan alınmıştır. 60 yaşındadır, Kırgızistan, Isık-Göl ili, Çelpek köyü.

İtikeyev İrimbek’ten alınmıştır. 55 yaşındadır. Kırgızistan, Isık-Göl ili, Çok-Tal köyü.

denilir. Bu uygulamanın ismi dokuz tabak olmasına rağmen ikramlar daha fazladır. Kızın annesi damat için hazırlanmış dört takım giyisi verir.

Damat, kızın anne babasını razı ederek, eşiyile beraber kendi ailesine döner. Gelin kaynana ve kayın babasının huzuruna selam vermeye girer. Kaynana ve kayınbaba gelinini ağırladıktan sonra, onun için hazırlanmış giyimleri kıza verir. Düğün sırasında bu ailenin yakın komşuları, akrabaları gelip bayram ve sevinç günlerinde yapılan küçük, yuvarlak ekmek yaparlar. Bu ekmek sıvı yağda pişirilir. Gelin gelince büyük bir coşkuyla karşılanır ve gece vaktine kadar devam eder. Bütün konukları çayın içine tere yağ koyarak misafir ederler. Yaşlılar Kalmuk dilinde şarkı söyler, dans eder ve iki genç çifte dua ederler¹³³.

Düğünden sonra gelini görmek için kızın annesi, teyzeleri, yengeleri hep birlikte çoğunlukla kadınlardan oluşan bir grup ziyarete gelirler. Buna **“kelin körüü”** (gelin görmek) adı verilir.

Yeni evlenen çiftler bütün akrabalar misafir olarak çağırılır. Bu küçük ziyaretlere **“otko kirgizüü”** (Ocağa sokmak) denilir. Bunun amacı yeni gelini bütün akrabalarıyla yakından tanıştırmaktır. Ziyaretin sonunda geline beyaz eşarp ve mutfak eşyalarından hediye verilir. Verilen hediyelerin beyaz olması önemlidir. Çünkü beyaz saflığın ve temizliğin simgesidir.

Gelinin baba evinden ayrılmasından birkaç ay sonra, kendi ebeveynine ziyarete gidilir. Buna **“törkülöö”** denir. Bu törende kızın anne babası koyun keser ve ziyafet verir. Bundan sonra kızın baba evine gidip gelmesi serbest olur.

Sart Kalmuklarda gelin, akrabalarını ismiyle çağırılmaz. Onun bu davranışı kayın akrabalarına saygı göstermesi anlamına gelir. Bu âdet gelinin hayatının sonuna

¹³³ *Cergiliktüü Sart-Kalmaktar* adlı belgesel film. Bu Soros Fond tarafından 2009 yılında çekilmiştir.

Kaynak kişi: Bektur Mansurov'dan alınmıştır.

kadar devam eder. Ölen akrabaları için de söz konusu uygulama geçerlidir¹³⁴.

Kalmukların kendilerine özgü bayram ve oyunları yok gibidir. Her ne kadar onlar kendilerini Kalmuk olarak nitelese de Kırgız oyunlarını ve bayramlarını kutlamaktadırlar. Onlar zaten Kırgız tiplerine benzediğinden artık kimin Kalmuk, kimin Kırgız olduğu da bilinmemektedir. Onların en önemli ayırt edici özelliği gelen konuklarına “büyük bir kâse içinde, tereyağı ile beraber ekmek ve sütlü çay ikram etmeleridir¹³⁵.

d. Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Kalmuklarda genellikle inanışlar ve bu inanışlara bağlı uygulamalar İslamî esaslara uygun olarak yapılmaktadır. Bunun yanında Kırgızistan’da yaşayan Sart Kalmuklara özgü inanış ve uygulamalara Kırgızlarda görülen inanış ve uygulamalara benzemektedir. Neredeyse Kalmukların kendilerine özgü inanış ve uygulamaları yok gibidir. Daha çok onlar Kırgız kültürünü benimsemiş gözükmektedir.

Kalmuklardan birisi öldüğünde onun akrabalarına haber verilir. Buna “*kabar uguzuu*” (haber vermek) denilir. Bu haberi sadece bir kişi üstlenir. Sart Kalmuklar cenazeyi bir çadıra koyar, çadırın kenarlarında ağlayıp dururlar. Akrabaları onu görmek için geldiklerinde eve 10–15 metre kala bağırarak çadıra gelirler. Buna “*ökürüü*” denilir. Kadınlar çadırın içine, erkekler ise çadırın kenarlarında ağlayıp dururlar.

¹³⁴ Kaynak kişi. Cideeva Klara teyzeden alınmıştır. 72 yaşındadır. Kırgızistan, Isık-Göl ili, Barskoon köyü.

¹³⁵ Amantur Akmatalliev, *Baba Saltı Ene Adabı*, Bişkek 1993, s. 50

Sart Kalmuklarda eski tarihten beri devam ede gelen merhumlara söylenen ağıtlar mevcuttur. Bu ağıtlar merhumlara olan özlem ve ayrılığı dile getirmek amacıyla söylenir. Ağıt yakma kırk güne kadar devam eder.

Kadınlar çadırın içinde ağıt yakarken çadırın duvarlarına bakarlar. Cenazeye sırtını dönerek otururlar. Cenaze törenine misafirler uzaktan geldiği için cenaze bekletilir. Merhumun yakın akrabalarından olanlar gelenlere koyundan başlayarak ata kadar bir hayvan keserler. Akrabalar arasında toplana paralara “**çığım**” denilir. Cenaze töreni için yemekler hazırlanır. Cenazeyi yıkamak için de yıkayıcılar belirlenir. Cenazeyi yıkayanların gönüllerini hoşnut etmek için hediye verilir. Haberi duyan herkesin cenazeye katılması şarttır. Buna “**köz körsötüü**” denilir.

Cenaze hazır olduktan sonra, cenaze namazıyla o son defa uğurlanır. Cenaze namazını kıldıran imam orada bulunan herkese cenazenin üzerinde borcu olup olmadığını üç kere sorar. Eğer merhumun her hangi birine borcu varsa akrabaları ödemeye mecburdur. Bundan sonra mezara cenazeyi götürmek için hazırlıklar yapılır. Buna “**sööktü koyuu**” denilir. Cenazeyi götürmek için orda bulunan erkeklerin tamamı mezara kadar gelirler. Kadınların gelmesi yasaktır. Erkeklerin kısa bir mesafe olsa da cenazeye eşlik etmesi gerekir. Mezar işleri bittikten sonra erkekler tekrar cenaze evine gelirler ve ölenin akrabaları gelenlere 50/50 ölçümünde kare şeklinde küçük kumaş bezleri dağıtırlar. Buna da “**cırtış**” denir.

Kalmuklarda yas adetleri de önemlidir. Kocası ölen kadın kırk gün dışarı çıkmaz ve saçlarını taramaz. Siyah, koyu renkte elbiseler giyer. Cenazenin kırkıncı gününde kadın yasin bittiğini göstermek için üzerindeki elbiseyi çıkartır, açık renkte elbise giyer ve saçlarını tarar¹³⁶.

¹³⁶ <http://bizdin.kg/elib/kitepter/html/sanjyra/kkt2/section57.html#title83>. 23. 04. 2011.

Cenazede kesilen hayvana “**Karaş**” denir. Cenaze yemeği ölünün gömüldüğü gün ya da üç, yedi ya da kırk gün sonra düzenlenir. Vefatının kırkıncı gününde **Kırkı** verilir. Ölünün birinci yılında düzenlenen yeni törende büyükbaş hayvanlar kurban edilir. Buna **Aş** veya **Cıldık** denilir. Bu törene tüm tanıdıklar davet edilir. Ölen kişinin çocukları onun onuruna büyük tören yaparlar.

Ölen kişinin bu dünyadan ayrılmasından uzun zaman geçse de akrabalar arasında onu anmak amacıyla küçük törenler yapılır. Buna “**cıt çigaruu**” denilir. “**Cıt çigaruu**” merhumun akrabalarının verdiği ziyafetlerden kokusunu alması anlamına gelir. Bu törene ne kadar çok insan gelir ve hazırlanan yemekten yerse merhum için o kadar sevap olacağına inanılır. Rüyada merhum birini gördüğünde onun için “**cıt çigaruu**” törenini yapmak gerekir. Böyle bir durumda merhum için yedi küçük ekmek yağda kızartılır ve ruhuna Kuran okunur.

Günümüzde **Aş** töreni rekabet konusu haline gelmiştir. Zengin olanlar kendilerini göstermek amacıyla çok sayıda büyük baş hayvan kesmekte ve bu töreni iki, üç gün uzatmaktadırlar. Günümüzde yalnızca Kalmuklar arasında değil Kırgızlar arasında da cenaze törenlerinde yapılan bazı uygulamalarla mücadele edinmekte, özellikle “**Karaş**” kesimi hakkında yasaklanma yönünde tedbirler alınmaktadır¹³⁷.

Kalmuklarda kemikler de kutsal kabul edilir. İnanişâ göre kemikler cenazenin toprak üstünde varlığını devam ettirmesini ve yeniden dirilmesini sağladıkları için kırılmamalıdır. Ölüm anında ruhun uçtuğuna ve ataların diyarına gittiğine inanılır.

Kalmuklar vatan için kaybettikleri şehitlerine türbe yaptırırlar. Onlar için ayrıca her sene anma törenleri düzenlerler.

Kırgızistan’da Kalmuk mezarlarının tipik tasviri mevcut değildir. Ama klasik Moğolca ve Türkçede, tek başına “**Kür**” kelimesi ile onun yakın şekilleri olan Ke’ür,

¹³⁷ Kaynak kişi: Bektur Mansurov.

kegür, ükegür, kör, gör kelimelerinin daha da genel bir kullanımı vardır. Diğer bazı kelimeler de keza aynı derecede sık kılınılmaktadır: Ortaçağ'da çok kullanılmış olan *“kurgan”* kelimesi ayrıca, herhalde mezarı çepeçevre saran hudut duvarına atıf yapılmak suretiyle, *“surla çevrili şehir”, “kale”* anlamlarını da almıştır¹³⁸.

Kalmuklar İslam dinini benimsediklerinden sonra geleneklerinde İslam'ın etkisi artmıştır. Cenaze törenini de İslami usulde düzenlerler. Mezarlıklar genelde yol kenarlarına yapılır. Bunun nedeni, yolcuların buradan geçerken ölenlerin ruhuna dua etmesi ve Kuran okumasını sağlamak içindir. Mezarlarını taştan yaparlar ve çevresini de kuşatırlar.

2. Tabiatla İlgili Halk İnanişları ve Uygulamaları

a. Kutsal Mekanlarla İlgili İnanişlar

Kırgızistan'daki Sart-Kalmuklar Müslüman kimliğini taşısa da, tabiatla ilgili çeşitli inanişları bulunmaktadır. Onlar arasında tespit edilen çeşitli kutsal mekânlar vardır. Bu mekânlar May-Bulak, Akbaş-Ata, Çelpek adlı meşhur mezarlıklardır. “Akbaş Ata” Börü-Baş köyünün kuzeyinde, May- Bulak Taş-Kıya köy sakinlerinin büyük atalarının yerleştiği Karakol dağı eteğinde, Çelpek” mezarlığı ise Burma-Suu köyünün ortasından geçen Çelpek nehrinin kıyısında yer almaktadır.

Sart Kalmuklar May-Bulak'ta Umay Ene ve Cer Ene'nin ruhlarının gezdiğine inanmaktadır. Bu ziyaret yerlerine gelen ziyaretçiler ilk olarak Kuran okurlar ve yağda pişirdikleri yedi ekmeği insanlara dağıtırlar. Bu kutsal yerlerden geçen insanlar ise kelimeyi tevhit getirerek, Allah'a dua ederler. Hamile olamayan kadınlar da bu kutsal yerlere gelerek dileklerini dile getirmektedir. Bu mezarlıklara gelenler ağaçlara çaput bağlarlar. Bu çaputu bağlarken de dua ederler.

¹³⁸ Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 220.

Mezarlıkların yanında akan akarsular da kutsal olarak bilinir. Ziyaret haneye gelen ziyaretçilerin yanında kap da bulunur. O sudan, hastalanan kimse içerse şifa bulacağına inanılır. Halk arasında bu kutsal yerlere karşı saygı gösterilir¹³⁹(Ek. 8.).

2009 yılı Konoeva Roza'nın inisiyatifiyle “Aygine” yayınevinin editörü Aytbaeva Gulnara ve Akbaş-Ata mezarlığında Sart-Kalmuklar hakkında belgesel bir film çekilmiştir. Bu belgeselin giderlerini Soros-Fond karşılamıştır. Kalmuklar arasında günümüzde ziyaret edilecek yerlerin başında May-Bulak ve Akbaş-Ata gelmektedir. Bu yerleri akın akın insanlar ziyaret etmektedir.

b. Ay ve Yıldızlarla İlgili İnanışlar

Sart Kalmuklar arasında yıldızlarla ve ayla ilgili inanışlar da vardır. Bazı yıldızlara saygı duyulur. Yıldız kaydığını gören Sart Kalmuklar kelimeyi tevhit getirirler. Çünkü yıldızın yüksekte, Allah katına yakın olduğunu düşünürler.

Sart Kalmuklar ay çeşitli evrelere girdiğinde dua ederler ve çeşitli dileklerde bulunurlar. Ay tutulduğunda parmakla Ay'ın gösterilmemesi gerektiğine önem verirler. Sart Kalmuklarda yıldız falı da bulunmaktadır.

c. Su ile İlgili İnanışlar

Eski Türklerde vazgeçilmez inanışlardan biri de suyla ilgili olanlardır. Orhun Yazıtlarında da su kutsal sayılmıştır. Türkler arasında suyla ilgili inanışlara yaygın olarak rastlanır¹⁴⁰. Sart Kalmuklar arasında yaygın inanış ve uygulamalar arasında su ile ilgili olanlara da rastlanmaktadır. Sart Kalmuklarda su, temizleyici unsur olarak

¹³⁹ “Isık-Göldöğü Iyık Cerler, Kasiyet, Zıyarat, Önör”, Aygine Madaniy İzildöö Borboru, Bişkek 2009.

¹⁴⁰ Durmuş Arık, *Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları*, Öztepe Matbaacılık, Ankara 2005, s. 72.

kabul edilir. Ayrıca kötü rüya gören kimse akarsuya rüyasını anlatır, bazı kimseler ise suya sırlarını, dertlerini anlatır. Bir kimse hastaneden çıktığında bir kabın içine su doldurarak başın etrafında döndürülür. Sart Kalmuklar arasında diğer Türk topluluklarında da rastlanan uzun yola çıkan insanın arkasına su dökme geleneği uygulanır. Halk arasında, bir kimse rüyasında suda yüzerse ya da akan suyu görürse ömrünün uzun olacağına inanılır.

Sart Kalmuklarda yardıma muhtaç kimseler veya hastalanan birileri varsa suya dua okuyarak şifa niyetinde bu suyu içirirler. Hamile olamayan kadına akarsuya gidip dilekte bulunmasını önerirler. Sart Kalmuklarda kutsal yerlerin, suların yanında bulunmasına önem verilmiştir. Bu inanışların hepsi suların manevi yönden temizleyici bir unsur olarak görüldüğünü ve günümüzde de su etrafındaki inanışların devam ettiğini göstermektedir.

3. Manevi Varlıklarla İlgili Halk İnanışları

Sart Kalmuklar arasında bazı manevi varlıklarla ilgili inanışlar da yaygındır. Özellikle ruhlarla Cer Ene, Albarstı, cinlerle ilgili inanışlar manevi varlıklarla ilgili olarak tespit edilmektedir.

a. Ruhlarla (Melek) İlgili İnanışlar

Sart Kalmuklarda ruh inancı bulunmaktadır. Bütün Türk topluluklarında görüldüğü gibi Eski Türk inancı, Moğol boylarını da bırakmamıştır. Sart Kalmuklarda ruh veya melek inancı “Umay Ana” inancıyla ilgilidir. Aslında “Umay Ana” inancı Türk boylarının hepsinde görülen temel inançlardan biridir. Türk toplulukları gibi Sart Kalmuklarda da Umay kültünün izleri bulunmaktadır.

Umay koruyucu ruh ve melek şeklinde bilinmektedir. Çocuğun doğum esnasında karşılaşılabilecek bütün kötülüklerden korumak amacıyla “Umay Enege tapşırdım” (Umay Ana’ya emanet ediyorum) şeklindeki dualarında Kalmukların Umay’ı koruyucu bir ruh olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

Umay Ene çocukların koruyucu ruhu veya meleğidir. Doğumundan ergenlik çağına kadar çocukları Umay Enenin koruduğuna inanılmaktadır. Küçük bebekler hastalandığı zaman Umay Ene’ye dua edilir ve onun çocuğa yardım etmesi istenir. Günümüzde çocukları hastalıktan korumak için yapılan uygulamalarda “benim elim değil, Umay Ana, Fatma Zehra’nın eli” denilmesi de Umay Ana’nın koruyucu ruh olduğunu göstermektedir¹⁴¹. Kalmukların Umay Ana ile ilgili inanışları Kırgızlardaki inanışlarla benzerlik göstermektedir.

Manas destanında da Manas’ın annesi Kanikey doğum yaparken Umay Ana’nın onun yanına geldiği anlatılır:

Umay Ene –perişte
Girip geldi eşikten
Aytkanımdı uk dedi
Kana sırtka çık dedi.
Kuyruguna domdodu
Kuday işin ohdodu
“Çıkkın” dedi çakırıp
Enesinin içinen
Bala tüştü bakırıp¹⁴².

¹⁴¹ Keneş Cusupov, *Kırgızdar*, Bişkek 1993, I, s. 182.

¹⁴² Kulbubu Bekturganova, *Kırgıstandın Asıl Kızdarı*, Mamlekettik Til cana Ensiklopediya Borboru, Bişkek 2006, s. 10–11.

(Umay Ana melek
Girip geldi kapıdan
Söylediklerimi dinle dedi
Hadi dışarı çık dedi
Kuyruğuna topladı
Tanrı işin kolaylaştırdı
“Çık” diyerek bağırdı
Anasının karnından
Çocuk çıktı bağırp).

b. Cer Ene’yle İlgili İnanışlar

Kalmuklar arasında manevi varlık olarak “Cer Ene” inancı da bulunmaktadır. Cer Ene inancı yaşadığımız yerin sahibi, yerin anası olarak bilinmektedir. Halk arasında Cer Ene’yle konuşanların da olduğunu rivayet etmektedirler. Genelde tarım işlerinde Cer Ene’den yardım istemektedirler.

Kalmuklarda sıkıntıya giren birisi Cer Ene’yle konuşur. Cer Ene inancı Sart Kalmuklar arasında koruyucu ruh olarak bilinir. Onlar bu varlıklara tapmamakta, sadece Tanrı’ya yaklaşmak için araç olarak kullandıklarını söylemektedirler¹⁴³.

c. Albarstı’yla (Alkarısı) İlgili İnanışlar

Geleneksel Türk İnanışlarında “albarstı” inancı vardır. Halk dilinde **al**, **alanası**, **alkızı**, **alkarı**, **ablası** ve **albıs** adlarıyla da anılan alkarısı kötü ruhlardan sayılmakta ve cin, peri, dev veya şeytan şeklinde tasavvur edilmektedir. İnanışa göre **albastı** loğusa

¹⁴³ Kaynak kişi: Bektur Mansurov’dan alınmıştır. Kırgızistan, Isık-Göl ili, Çelpek köyü.

humması tesiriyle ortaya çıkar ve tedbir alınmazsa loğusa kadınla çocuğunun ölümüne sebep olur. Alkarısının ahır ve samanlıklarda, viranelerde, nehir kenarlarında, çeşme ve kaynak başlarında bulunduğu ve atlarla loğusa kadın ve çocuklarına musallat olduğuna inanılır. Çoğunlukla al gömlekli, yaşlı ve son derece çirkin bir cadı şeklinde tasavvur edilmektedir.

Halk arasında iki tip alkarısı imajı yaşamaktadır. Birisi evlerde yaşayan alkarısı; diğeri ise yeni doğum yapmış kadınlarla çocuklarına musallat olan, kadının böbrek, yürek ve ciğerini yemekten hoşlandığı söylenen varlıktır. Alkarısının musallat olduğu lohusanın belirtileriyse gerinme, şiddetli ağrı, çevredeki eşyayı kırmızı görme, bayılma, sayıklama ve ağız köpürmesi şeklindeki görülen hastalığa da **albastı veya albasması** denir.

Alkarısına karşı alınacak tedbirler, doğum yapan kadının albastıya tutulmasından önce ve sonra olmak üzere ikiye ayrılır. Önce alınacak tedbirlerin belli başlıları lohusayı kırk gün yalnız bırakmamak; gece gündüz odasında lamba yakmak; ona ve çocuğuna Kuran ayetlerini okumak, asmak, bunun yanında nazarlık asmak, beşikteki yastığın ve kadının yastığının altına bıçak koymaktır¹⁴⁴.

¹⁴⁴Kaynak kişi: Baygubatova Ayımbübü, 75 yaşındadır. Kırgızistan, Isık-Göl ili, Çok-Tal köyü.

Diğer Türk Topluluklarındaki İnanışları Karşılaştırmak İçin Bakınız. Abdurrahman Küçük, “Alkarısı”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 469,/ Polat, 92–94.

SONUÇ

Orta Asya, çeşitli kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapan zengin bir bölgedir. Burada büyük imparatorluklar kurulmuş ve bu imparatorluklar Orta Asya'yı dünyaya tanıtmıştır. Orta Asya'dan çıkan Cengiz Han tarihte büyük bir iz bırakmış, onun oğullarının devrinde Orta Asya medeniyet ve kültür merkezi olmuştur.

Moğollar arasında Budizm ve Nesturi Hristiyanlık yanında Şamanizm adı altında bilinen Türk topluluklarının da paylaştığı inanışlar egemen olmuştur. Moğolların çoğu koyu bir Şamanî geleneği benimserken, Cengiz Handan sonra gelen torunları özellikle Berke Han zamanında İslam, bazı Moğol kabilelerinin yaygın inancı olmuştur. İslam'dan önce çeşitli inançlarla tanışmış olan Moğol boyları Türklerin geleneksel inanç ve geleneklerini de paylaşmıştır.

Moğollar arasında İslam'ın yayılmasında tasavvuf hareketleri etkili olmuştur. İslam mutasavvıflarının yaptığı tebliğ işlerinde Moğol hükümdarları onlara hoş görü ile davranmışlardır. Dolayısıyla bu süreçte Moğol kabilelerinin bir kısmı mutasavvıflardan etkilenecek İslam'ı benimsemişlerdir.

Moğol uluslarından biri olarak tanınan Kalmuklar, komşu olarak yaşadıkları Uygur, Kazak, Kırgız ve yerleşik toplumların tesiriyle yerleşik hayata geçmişlerdir. Aslında Kalmuklar terk edilmiş, kenara çekilmiş bir kabile gibi görünse de, tarihte bir devlet teşkil etmişler ve büyük Cungar Hanlığını kurmuşlardır. Ayrıca Türklerin yaşadığı bölgelere göç etmişler ve onlarla bir bölgede iç içe yaşamışlardır. Bu birlikte yaşam sürecinde din, dil, gelenek ve genel olarak kültür açısından karşılıklı olarak etkilenmişlerdir.

Cungar Hanlığı Çin tarafından ortadan kaldırıldığında onların bir kısmı Rus sınırlarına girmiştir. Günümüzde Rus sınırları içinde yaşayan Kalmuklar Özerk

Kalmuk Cumhuriyetinde varlığını sürdürmektedir. Diğer bir kısmı ise Türkistan civarlarında kalmıştır. Türkistan’da yerleşen, bu küçük Kalmuk topluluğu“Sart Kalmuk” adıyla tanınmış ve bugüne kadar varlığını sürdürmüştür.

Sart Kalmuklar olarak bilinen bu küçük topluluk günümüzde Kırgızistan’da yaşamaktadır. Onların yaşam tarzı Kırgızlara benzediği için, gelenek ve adetleri Kırgız toplumu içinde eriyip gitmiştir. Kendilerine özgü bazı özellikleri korumaları yanında, birçok yönden Kırgızlara benzemişlerdir.

Sart Kalmuklarda toplumun en önemli unsuru olan aile yapısına büyük önem verilmektedir. Onlar evliliği kutsal saymakta, gelecek nesilleri milletin devamı olarak görmekte ve nesillerini ölümsüzlüğün simgesi olarak algılamaktadırlar. Çocuğun evliliğin temel unsuru olduğunu kabul etmekte, milletin varlığının ve yaşamının gelecek nesillere bağlı olduğunu bilmektedirler. Sart Kalmuklar arasında evlilik her zaman teşvik edilmekte ve İslamî usulde gerçekleştirilmektedir. Geçiş dönemleriyle ilgili törenler, inanışlar ve uygulamalar geleneksel kültür özelliklerini yansıtmaktadır.

Sart Kalmuklarda büyüklere ve ölümlere saygı büyüktür. Cenaze merasimi ile ilgili uygulamalarda İslam dininin etkisi açıkça görülmektedir. Ölülere ve büyüklere olan saygıları hayatın sonuna kadar devam etmektedir. Bununla birlikte cenaze törenleri, bazı cenaze sahiplerine büyük ekonomik yük getirmektedir. Günümüzde cenaze törenlerinde yapılan ve halka büyük yük getiren uygulamalarla mücadele edilmektedir.

Sart Kalmuklar Kırgızlar arasında hayatlarını devam ettirse de kendilerine özgü tarihini, değerlerini ve bazı kültürel özelliklerini koruya gelmektedir. İslam’a bağlı olan Sart Kalmuklar çoğunlukla Kırgızların yaşam biçiminden etkilenmişse de kendilerine özgü özellikleri hala sürdürmektedirler.

Sonuç olarak varsayımdaki unsurlara göre bilim adamları Kalmukların Moğol uluslarından biri olduğunu belirtmiştir. Onların Türk kabileleriyle yakın temas içerisinde olduğunu ve onların dinî tarihinde paralel ve ortaklıklar bulunduğunu, Orta Asya'da görünen dinlerin tamamıyla tanıştığını ve onlardan etkilendiğini bildirmiş olduk.

BİBLİYOGRAFYA

- Alimbaeva, B, *K voprosu o sblijenii narodov Kirgizii*, Frunze 1966.
- AnaBritannica*, Ana Yayıncılık A. Ş. Ve Encyclopedia Britannica, 1988.
- Arık, Durmuş, *Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları*, Öztepe Matbaacılık, Ankara 2005.
- Aristov, N. A, *Usunu i Kirgizi ili Kara-Kırgızı*, Fond Soros-Kırgistan, Bişkek 2001.
- Baykara, Tüncer, *Türk Adının Anlamı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- Baron M, C. D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, çev: Ekrem Kalan ve Qiyas Şükürov, İQ Sanat Yayınevi, İstanbul 2006.
- Bartold, V. V, *Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunça tandalma emgekter*, Kırgızstan-Soros Fondu, Bişkek 1997.
- Basaganova, T. G, *Sart-Kalmitskaya Versiya Djangara*, Altaica VIII, İnstitut Vostokovedeniya RAN, Moskva 2003.
- Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995.
- Bitkeeva, A. N, *Kalmitskiy yazık v sovremennom mire (sosiyołoğışeskiy aspekt)*, Nauçnaya Biblioteka RAN, Moskova 2006.-
- Bizdin Kırgistan*, Kırgız-Soros Fondu, Bişkek 2004.
- Burdukov A. V, *“Karakolskiye kalmıki”*, Sovetskaya Etnografya, 1935, cilt XI.
- Cuiquin, Bai, *The Dzungars and the Torguts (Kalmuks) in China*, History of Civilizations of Central Asia, Development in Contrast: from the sixteenth to the mid-

nineteenth century, UNESCO Publishing, Ed; Chahryar Adle, İrfan Habib, UNESCO 2003, cilt V, s. 153.

Fahreddin Rızaeddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, çev: İlyas Kamalov, Kaknüs Yayınevi, İstanbul 2003.

Darbayev. P. A, *Kratkoe vvedeniye v sravnitel'nuyu mongolistiku*, MVİSSO RSFSR Kalmitskiy Gosudarstvenniy Universitet, Elista 1988.

Doğan Orhan, *Kazak- Kalmuk Savaşları*, Türkler Ansiklopedisi, edi; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, C. VIII.

Dondukov. J, Ş, *“O nekotoryh yazıkovih osobennostyah Issık-Kulskih Kalmıkov”*, Ulaanbaatar, makalenin yayın yeri, 1973.

D’Ohsson Abraham, Konstantin, *Moğol Tarihi*, çev: Bahadır Apaydın, Nesnel Yayınlar, İstanbul 2008.

Grousset Renê, *Bozkır İmparatorluğu*, cev: Mehmet Reşat Üzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul1980.

Gumilev Lev Nikolayeviç, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2002.

Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay, Ankara 1998.

Erşahin, Seyfettin, *“Kırgızlar ve İslamiyet”* SİE/K Yayınları, Ankara 1999.

“Isık-Göldögü Iyık Cerler, Kasiyet, Ziyarat, Önör” editor; Aygine Madaniy-İzildöö borboru, Bişkek 2009.

Hançerlioğlu, Orhan, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Kafalı, Mustafa, *Altınordu Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976.

Kalan, Ekrem, *Cungar Hanlığının Siyasi Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih yüksek kurumu Türk Tarih Kurum Başkanlığı Yayınevi, Ankara 2008.

Kalan, Ekrem, *Moğol Tarihi*, İQ Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2006.

Karasayev, Hüseyin, *Min türkün suroogo, min türkün joop*, Muras Yay, Bişkek 1998.

Kitapçı Zekeriya, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, Yedi Kubbe Yay, Konya 2005.

Kozin, S. A, *Djangariada*, İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR, Moskova 1940.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*; Başlangıcından 1917'ye kadar, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1917.

Kurbanova K. M, *İssık- Göl öröönündөгү sartkalmak intelligensiya öküldörүнүн Kırgız Respublikasının koomduk-sayasiy turmuşundagı ordu*, İşenaalı Arabayev Universitet, Tarih cana sotsialdık-ukuktuk bilim berüü institutu, diplomduk iş, Bişkek 2009.

Madjiyev, Namru, *Sart-Kalmiki-naşı musul'manskiye brat'ya*, Parlamentskiy vestnik Kalmiki, 2. Şubat №3, s. 5.

Mansurov Bektur Acı, *İnsandar döölötü*, Bişkek 2004.

Munieva, D, *Kalmitsko- Russkiy slovar*, İzdatelstvo Russkiy yazık, Moskva 1977.

Polat, Kemal, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.

Puçkovskiy L.C, *Mongol'skiye, Buryat-Mongolskiye i Oyratskiye Rukopisi i Ksilografi İnstituda Vostokovedeniya*, İzdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1957.-

Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev: Kabalcı Yay, İstanbul 2001.

Roux Jean-Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.

Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

Soltonbekov, A, *Aalam*, “Kılımdardı Karıktan Kırgızdın Kaada Salttı”, No:7.

Soltonoev Belek, *Kızıl Kırgız Tarihi*, Uçkun, Bişkek 1993.

Sovetskaya İstoriçeskaya Ensiklopediya, İzdanie Sovetskaya Ensiklopediya, Moskva 1967.

Stamov Asanbek, *Han Teyiş (Cungar-Oyrot Capırığı)*, Biyiktik, Bişkek 2009.

Şinkare T. V “*Borba Kırgızov Protiv Kalmakov*” (seminer), Bişkek 2000.

Tenişev Edhem Rahimoviç, “*O yazıke kalmıkov İssık-Kulya*”,

Vladimirtsov B. Ya, *Raboti po İstorii i Etnografii Mongolskih Narodov*, Vostoçnaya Literatura RAN, Moskva 2002.

Yavuz, Yusuf Şevki, *Budizm*, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul 1992.

Zakirov, Saparbek, *Kırgız Sancırası*, Kırgız Ensiklopediyasının Başkı Redaksiyası, Bişkek 1996.

Jergiliktüü Sart-Kalmaktar, belgesel film, Bişkek 2009.

<http://meken.biz>

<http://kalmyki.ru/>

<http://kalmyki.narod.ru>

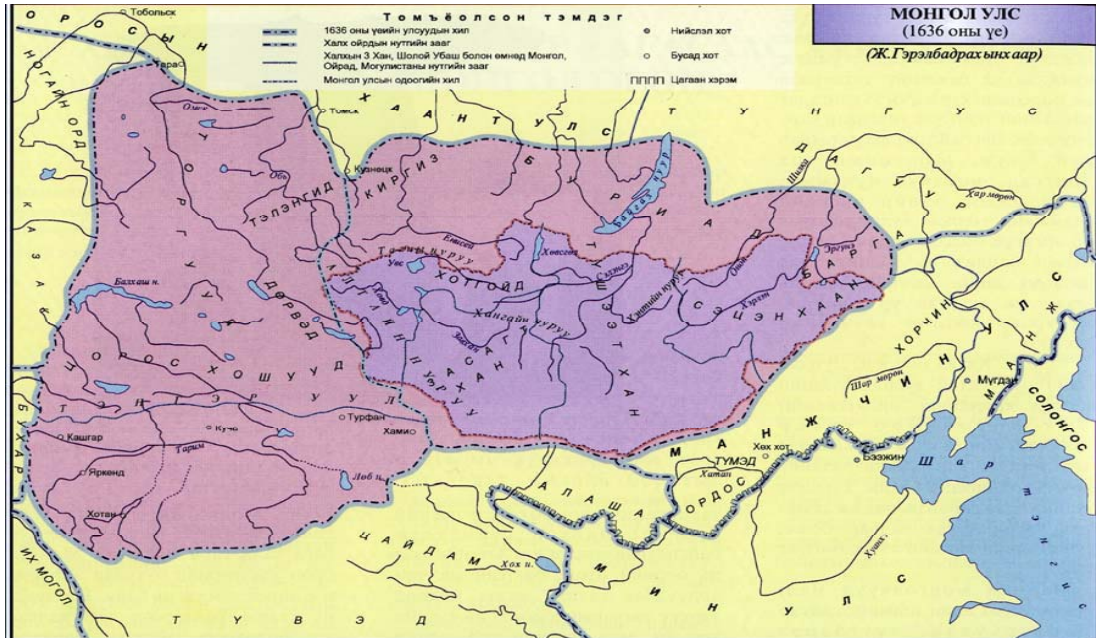
<http://www.bizdin.kg/>

ru.wikipedia.org

KAYNAK KİŞİLER

- Mansurov Bektur, 63 yaşındadır. Çelpek köyü, Isık-Göl İli, Kırgızistan. Moskova Çaykovski Konservatör mezunu, Öğretim Görevlisi.
- Mansurova Totu, 60 yaşındadır. Çelpek köyü, Isık-Göl İli, Kırgızistan. Lise mezunu, ev hanımı.
- Cideeva Klara, 72 yaşındadır. Barskoon köyü, Isık-Göl İli, Kırgızistan. Prjevalsk Üniversitesi mezunu. Öğretim görevlisi, emekli.
- Baygubatova Ayımbübü, 75 yaşındadır. Çok-Tal köyü, Isık-Göl İli, Kırgızistan. Prjevalsk Üniversitesi mezunu, emekli öğretmen.
- İtikeyev İrimbek, 55 yaşındadır. Çok-Tal köyü, Isık-Göl İli, Kırgızistan. Prjevalsk Üniversitesi mezunu, memur.
- Rahimova Magrifa. 83 yaşındadır. Çelpek köyü, Isık-Göl ili, Kırgızistan. Prjevalsk Üniversitesi mezunu. Öğretim görevlisi, emekli.

EKLER

Ek.1. Cungar Hanlığı'nın Kuruluşu Öncesinde Oyrad ve Halha Moğolları
Mongolçuudiin Tuuh Soyoliin Atlas, 112)

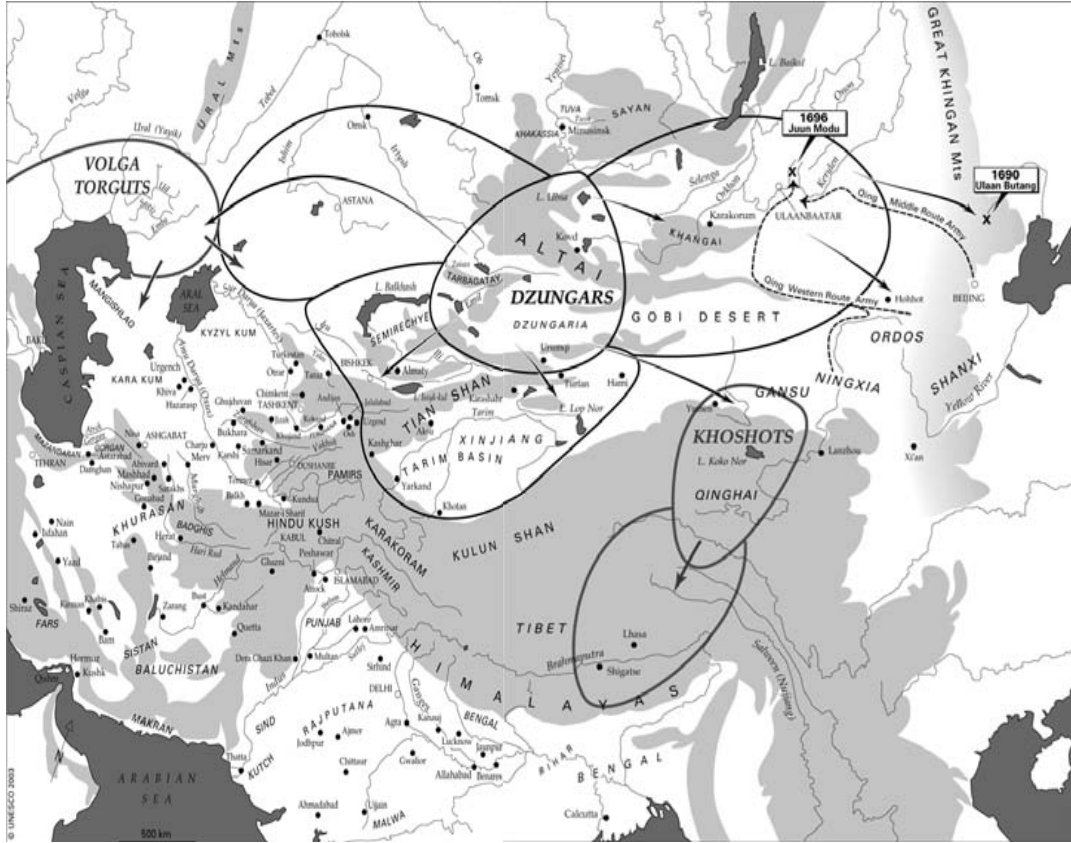
[illegible]

Ek. 2. Oyrad Konfederasyonuna Bağlı Boyların Şeceresi (L.R. Kyzlasov, The Peoples of Southern Siberia in the Sixteenth to the Eighteenth Centuries)***

***J. Miyawaki tarafından hazırlanmıştır.

Ek. 3. Galdan Boşoktu Han (Ç. Dalay, Oyrad Mongoliin Tuuh, 136)

Ek. 4. Galdan Boşoktu Han döneminde Cunar Hanlığı (History of Civilizations of Central Asia, Volume V, 820–821)

Ek. 5. Günümüzdeki Kalmukların yaşadığı coğrafya,

(<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D0%BC%D1%8B%D0%BA%D0%B8%D1%8F.png>)

Ek. 6. Başşehri Elista'daki "Altın Tapınak" mabedi¹⁴⁵.

¹⁴⁵ http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Golden_Temple_Elista.jpg

Ek. 7. Kalmukların akrabalarıyla birlikte çekildiği bir hatıra fotoğrafı¹⁴⁶.

¹⁴⁶ <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D0%BC%D1%8B%D0%BA%D0%B8%D1%8F>

Ek. 8. Börü-Baştaki Akbaş-Ata mezarlığında gerçekleştirilen bir tören¹⁴⁷.

¹⁴⁷ “*Isık-Göldögü Iyık Cerler, Kasıyet, Ziyarat, Önör*”, Ed. Aygine Madaniy-İzildöö borboru, Bişkek 2009, s. 746.

ÖZET

Cibek İrimbek kızı, “Geçmişten Günümüze Kalmukların Dinî Tarihi ve Halk İnanışları”, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Durmuş Arık, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 91 s

Adlı bir tez, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Konuya girmeden önce Önsöz kısmında araştırma konusunun önemine değinilmiş ve Giriş kısmında konunun nasıl yazıldığı anlatılmıştır.

Birinci bölümde, Kalmukların adı, kökeni hakkında tanımı yapılmış ve bununla beraber onların genel tarihi, sosyal yapısı incelenmiştir. Böyle yapılmasının sebebi onların Türk topluluklar gibi göçebe halk olduklarını, benzerlik ve ortaklıklarını incelemektir.

İkinci bölüm, Kalmukların dinî tarihi incelenmiştir. Kalmukların tarih içinde karşılaştıkları dinler hakkında bilgi verilmektedir. İslamdan önceki eski inanışları, Şamanizm, Nesturilik inançları anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde günümüze Sart Kalmuklar arasında hala devam edegelen halk inanışları ele alınmıştır. Kalmuklar ile başka Türk boyları arasında benzerlikleri göstermesi bakımından bu konu önemlidir.

Sonuçta araştırmalardan ortaya çıkan neticeler yer almış ve konuyla ilgili mukayeseli bir değerlendirme yapılmıştır. Sonuç olarak Moğolların bir parçası olan Kalmukların uzak tarihi kültürel geçmişe sahip oldukları tespit edildi

Anahtar Kelimeler: Moğol, Kalmuk, Oyrad, Sart Kalmuk.

SUMMARY

Jibek Yrymbek kyzy, “Kalmyk’s religious history and folk beliefs from past till present” Master's thesis, Supervisor: Prof. Dr. Durmuş Arık, Ankara University Faculty of Divinity, 91 p.

This study consists of introduction and three chapters. Before beginning this thesis touches upon subject on introduction and how this has been written.

In the first chapter I also tried to give some information about Kalmyks ethnic identity, brief history and geographic locations.

The second chapter has been researching Kalmyk’s history of religion. In this chapter information about converged religion is given. Before İslam old beliefs, Shamanizm and Nesturism beliefs were known.

In the third chapter, nowadays folklore, which has been continuing since times immemorial to nowadays, is described. This chapter forms the important body of this thesis, because it tells the similarities and special features between Kalmyks and other Turkish people.

In the concluding chapter, results and a comparative evaluation were made on the subject.

As a result, I have seen that Kalmyks people as a part of Mongol nation, have a long standing culture, which was similar with other Turks outside.

Key words: Monghols, Kalmyks, Oyrats, Sart Kalmyk.